

VÄLLÖS HISTORIA

AV VERNER LINDSTRÖM

BEARBETNING Ingemar Lönnbom

FÖRORD

Grunden för föreliggande arbete är det forskningsarbete, anteckningar och utkast till en Vällös historia som utförts av Verner Lindström. Till detta har lagts uppgifter ur en del tryckta och otryckta källor. Bland de vällöbor som hjälpt till vill jag särskilt nämna Bertil Lindström och Irene Lundqvist. I slutet av varje kapitel och i fotnoter har angetts vilka källor som använts och i den mån det varit möjligt har även Verner Lindströms källor redovisats.

Visserligen är materialet tämligen omstuvat och har förmodligen disponerats annorlunda än vad som var meningen från början. Av praktiska skäl har det blivit mera av kronologisk krönika än separata kapitel som behandlar olika aspekter av Vällös historia.

För att Verner Lindströms tankar skall komma fram så mycket som möjligt har de avsnitt där han så att säga talar till läsaren i jag- form bevarats. De gånger det talas om "jag", "min skolgång" och så vidare är det alltså Verner Lindström som "talar".

Jag vill till detta arbete foga ett stort tack till Dagmar Lindström som låtit mig disponera vällömaterialet under många år.

I.L.

1. INLEDNING

"Wid inlöpanDET till Wällö/får man se två små skogsskär/en fjerdings mil ifrån hwarandra/det östra skäret kallas

Täcktan/och det västra Sandskär/som blifwa bägge om bagbord..." Ur Johan Månssons sjömärkesbok.

En kort beskrivning av ön

Ön Vällö är belägen i Kalmarsund och Mönsterås sockens norra del. Avståndet till fastlandet är omkring två kilometer. Den genaste och mest använda överfartsleden går mellan Vällös västra del och Svartö, dit det går en allmän väg. Avståndet till Mönsterås är cirka en och en halv mil.

Vällö består av den så kallade Husön, där bebyggelsen finns och har funnits i överskådlig tid, och dessutom en mängd större och mindre öar och holmar. De största av dessa är Bokö, Norstö, Bjärkö (som numera på grund av landhöjningen sammanhänger med Husön), Sandreholm, Sandö, Taktö och Eneskär samt Anneholm och Pinneholm, de båda sistnämnda på södra sidan av Husön. Sydöstra delen av Husön bildar en långsmal landtunga som kallas Romp eller Vällö romp.

Hela Vällö med skärgård har en landareal på cirka 550 hektar och är sedan 1973 naturreservat.

Kungsholmen

Till Vällö hör även den mittemellan Vällö och fastlandet belägna Kungsholmen, vilken sedan 1928 ägs av Vetenskapsakademin. En gammal tradition, med något tvivelaktigt sanningsvärde, säger att Johan III hade för avsikt att på Kungsholmen bygga ett jaktlott. Såväl Vällö som den norr därom belägna Runnö tillhörde på den tiden Vasa-ättens "arv och eget"-gods (mer om detta nedan).

Ett faktum är att kungen besökte Vällö 9 - 11 juli 1572, då han efter att ha bott på Kalmar slott ett helt år gjorde ett kort besök på Öland. Därifrån reste han med brodern hertig Karl (senare Karl IX) till Vällö, där flottan inväntade honom. Hovet hade tydligen med flottan seglat direkt från Kalmar till Vällö. Huruvida planerna på byggande av ett jaktlott på Kungsholmen diskuterades vid nämnda besök vid Vällö är obekant. Visserligen avsände kungen ett par brev från Vällö, men koncepten till dem (i Riksarkivet) upptar uteslutande statsangelägenheter. Jaktlottet på Kungsholmen blev i varje fall aldrig byggt.

Vad betyder Vällö?

Vällös namn har genom tiderna stavats på olika sätt. Första gången namnet bevisligen förekommer är i en seglingsbeskrivning från 1230-talet. Beskrivningen är upprättad i Danmark och namnet stavas Waldö. Olika former genom tiderna är Wälldö, Wäldö, Vollö och Vällö. Långt in på 1900-talet har ön i olika officiella sammanhang kallats Wäldö. Numera används genomgående formen Vällö. Öborna torde dock mycket länge ha använt den formen, kanske därför att man tyckt att det låtit bättre än Wäldö.

Onekligen låter Wäldö som "våldets ö" och det finns också en muntlig tradition som hävdar att detta är den riktiga förklaringen till namnet. Öborna lär enligt traditionen ha tänt eldar som lurade sjöfarande att navigera fel. När skeppen gått på grund slog vällöborna ihjäl de ombordvarande och stal lasten.¹ Här har också inträffat några våldsamma händelser.

Hur öns namn uppkommit är trots denna folkliga förklaring fortfarande ovisst. En förklaring kan vara att man försvenskat det tyska "Waldinsel" - skogsön - till Wäldö. Förklaringen ligger nära till hands med tanke på att ön alltid torde ha varit bevuxen med skog. Det är också troligt att man haft kontakt med tyskar här, särskilt under hansatiden. De hanseatiska köpmännens färder har bevisligen gått genom Kalmarsund och därigenom alltså förbi Vällö.

Den teorin har emellertid förkastats av den framstående ortnamnsforskaren professor Ivar Modéer, Uppsala, som hade sina rötter i Mönsterås. Han hade varit inne på samma linje, men tvingats överge arbetshypotesen eftersom hållbara belägg för dess riktighet inte kunnat uppbringas. I "Mönsteråsboken" för adjunkt Åke Domeij fram tanken att öns namn skulle ha samband med ordet "vall". Ön skulle av namngivarna ha setts som en vall mot havet. Frågan om namnets betydelse måste dock fortfarande stå öppen.

Landhöjningen - en process som går i vågor

På 1700-talet talade landsbygdens folk om att "vattnet minskade". Man kände alltså inte till

¹ Uppgift från Irene Lundqvist 1989-03-27.

att jordskorpan här i Norden fortfarande höjer sig efter den senaste nedisningen, då den trycktes ned. Men jordskorpan höjning är inte hela sanningen. Det faktiska vattenståndet har också varierat betydligt under århundradenas lopp.

Just nu är landhöjningen på Vällö cirka 0,9 millimeter på ett år. Det gör alltså nästan en decimeter på 100 år. Men i andra halvan av 1700-talet och första delen av 1800-talet kunde man förmodligen tydligt märka just att "vattnet minskade" eftersom världshavens vattennivå verkligen sjönk under den här tiden. Det berodde på ett relativt kyligt klimat som ledde till att isarna vid polerna ökade och den flytande vattenmängden minskade.

I början av vikingatiden däremot var det varmt och då steg världshavens vattennivå så kraftigt att områden på exempelvis Vällö som tidigare erövrats från havet nu återtog.

Dramatiska förändringar bör också ha skett under 1600-talets första halva då vädret i världen snabbt blev kyligare och världshavens yta sjönk. Landhöjningskurvan är alltså en trappliknande vågrörelse. Ibland har jordskorpan höjning märkts mindre eftersom vattnet ökat samtidigt, ibland har höjningen verkat snabbare eftersom vattennivån sjunkit.

Gravarna på Malmberg

En fråga som ofta ställs är: "Hur länge har Vällö varit bebodd?". Även den frågan lär bli obesvarad. I den på Vällöromp belägna märkliga åsbildningen Malmberg finns emellertid lämningar av forngravar. Framlidne landsantikvariern Manne Hofrén daterade dem till 800- eller 900-talet. På fastlandet inom Vällö i den så kallade

Käppevik fann man i början av 1960-talet en silverskatt som nedlagts under senare delen av 900-talet. Man vill gärna tänka sig ett samband. Trakten var i alla fall bebodd, varför inte då själva Vällö! Det är naturligtvis ovisst om de som begravts i Malmberg varit bosatta på Vällö. Man har nämligen inte funnit lämningar av några människoboningar i närheten av gravfältet. Det skulle kunna förklaras av att de döda förts till Vällö från annat håll. De kan ha stupat i strid i närheten av Vällö, varefter det befunnits lämpligt att begrava dem där. Gravarna kan också ha kommit till under en tid då det var brukligt att lägga begravningsplatserna långt från bostäderna.

Fornlämningar på Vällö

I Harry Thålin's "Stranda Härads fornminnen" finns inte mindre än nio fornminnen på Vällö och kringliggande öar förtecknade. De är:

1. Ett röse på Sandö. 10 meter i diameter, en meter högt. Röset ligger på en klapperstensvall på västra delen av ön.
2. Ett röse på Taktö. Fyra meter i diameter, en halv meter högt. Ligger på en klapperstensvall på sydöstra delen av ön.
3. Ett gravfält på Taktö. Det består av fem rösen, 4 - 7 meter i diameter, 0,4 till 1,5 meter höga. Gravfältet ligger på en klapperstensvall på sydöstra delen av Taktö.
4. Ett röse på Eneskär. Det är sex meter i diameter, 75 centimeter högt. Det ligger på en strandvall på södra delen av ön.
5. En begravningsplats på Bokö. Den är inte från forntiden och ligger på sydvästra delen av Bokö, 40 meter öster om Kyrkogårdsuddens östra strand.
6. En begravningsplats på Husön (Estenäs). Den ligger 140 meter nordnordöst om Vällö brygga och 8 meter öster om vägen mellan bryggan och byn.
7. Två stensättningar på Romp. De är 4 - 5 meter i diameter och 30 centimeter höga. De är belägna på en rygg i skogsmark på östsydöstra delen av Vällö, 250 meter nordnordväst om Engrundet och 35 meter norr om vägen mellan byn och lotsplatsen.
8. Ett röse på Romp. Det är åtta meter i diameter och en meter högt. Det ligger på en klapperstensvall i skogsmark på östsydöstra delen av Vällö, 200 meter norr om Malmudd och 20 meter söder om vägen mellan byn och lotsplatsen.
9. Ett röse på Romp. Det är 15 meter i diameter och 1,75 meter högt. Det ligger på en klapperstensvall i skogsmark på östsydöstra delen av Vällö, 175 meter nordnordväst om Malmudd och 70 meter söder om vägen mellan byn och lotsplatsen.

Harry Thålin tycker att det är anmärkningsvärt att så många gravrösen finns ute i skärgården. Rösen hör nämligen hemma i bronsåldern, och är alltså troligen minst 1 000 år gamla. Thålin framkastar emellertid tanken att det är ilandflutna döda som begravts på det här gamla

sättet även längre fram i tiden. Teorin verkar sannolik eftersom rösen koncentrerats till platser som vetter ut mot Kalmarsund.

Byns läge

Bebyggelsen på Vällö har sannolikt alltid varit förlagd till öns västra del, mot fastlandet. Enligt en muntlig tradition skall byn ursprungligen ha legat något hundratal meter väster om den nuvarande huvudsakliga bebyggelsen. Sedan den upprepade gånger bränts av danskarna under deras många krig med svenskarna skulle byn ha återuppbyggts längre åt öster. Författarens far, Johan Gustaf Lindström (1836 - 1932), talade om att man i hans barndom på 1840-talet, rodde med mindre båtar upp till närheten av den så kallade Svarte Brunn, där lämningar efter båtkåser syns än idag.

En annan gammal tradition förmäler att Vällö by skall ha bränts ner tre gånger. Så skedde år 1612, när danskarna brände Mönsterås - då en stad - och bygden däromkring. Härjningarna var så svåra att inga vällöbor kunde vara med och betala Älvsborgs lösen år 1613. Åren 1676-77 torde också ha varit kritiska för Vällö, liksom det grymma nordiska sjuårskriget 1563-70. Vid Älvsborgs lösen den gången, den uttaxerades 1571, är dock fem vällöbor med i räkenskaperna. Så sent som vid 1808-09 års krig härjade ryssarna vid smålandskusten.?

Lotseriet på Vällö

När Vällö lotsplats drogs in 1929 hade den bestått i flera hundra år. Lotsväsendet organiserades i mera modern form under senare delen av 1600-talet, och vid den tiden fanns säkert lotsar på Vällö. Tidigare hade lotsningen ordnats så att vissa vid kusten bosatta hemmansägare eller åboar (arrendatorer) ålagts eller åtagit sig att mot vissa förmåner hålla så kallade styremän för lotsning av kungens fartyg. Genom en kunglig resolution år 1677?? bestämdes emellertid att lotsar och fyrbåkar skulle bli under amiralitetets disposition. Under Gustav Vasas och hans söners tid utgjorde de hemman som beboddes av styremännen en del av konungens "Arv och eget", vilket betydde att de var kungens privata egendom. Skatten, som utgick in natura, erlades av vällö- och runnöborna till fögderiet i Grönskog (Fliseryds socken). Grönskog-godset hade kommit i ätten Stures

hand ca 1430 och genom Gustav Vasas släktskap med sturarna kom det att ingå i hans väldiga jordegendomar. Det var väl inte alltid så helt rent spel från "riksbyggarens" sida när det gällde arv och köp av jordegendomar.

Enligt överlärare Ragnar Wirsén - född på Öro i Misterhults skärgård och lotsforskare - utfärdades 1696 en förordning om statens övertagande av lotsverket. Omkring år 1710 överfördes de tidigare arv och eget-fastigheterna till så kallade kronoskattehemman - lotshemman - som utgjorde boställen för lotsarna. De ägde inte fastigheten utan besatt den med åborätt. Lotsarnas lön var ganska liten, men de fick ta avkastningen av fastigheterna, fiske, jakt och jordbruk samt vedbrand, mot erläggande av en i naturprodukter räknad ränta. Vällö lydde under Grönskogs fögderi och Torps "retterdöme". Det kan vara av intresse att konstatera att skatten erlades i smör och ål!

Före lotsverkets omorganisation i slutet av 1600-talet torde lotsarna - styremännen - knappast ha haft någon fast avlöning. I stället fick de som lotsat en viss skattelättnad, men först i efterhand. Senare ingick i lotsarnas förmåner lotspenningarna. Det var de avgifter fartygen måste erlægga efter en av vederbörande myndighet fastställd taxa. Därtill kom hemvägsersättningarna. Det var ersättning för lotsens hemfärd från den plats där lotsningen slutade och till hemorten. Det var inte lön, utan en summa avsedd att täcka de verkliga kostnaderna för hemfärden. En gammal typ av reseersättning! Om lotsen kunde använda egen båt blev gottgörelsen för båt och det egna arbetet. Måste hemfärden företas på annat sätt täckte hemvägsersättningen knappast de verkliga kostnaderna.

Vällö torde redan på 1500- och 1600-talen ha varit en stödpoint för den svenska flottan och som hjälpbas fungerade ön ännu långt in på 1900-talet. 1912 verkställde dåvarande kanonbåten Svensksund sjömätningar i farvattnen runt Vällö, men det egentliga syftet kan ha varit upptagande av militärfarleder. Senare var Vällö stationsort för undervattensbåtars och jagares övningar. Skeppsgossebriggarna har också legat vid Vällö.

Källor till kapitel 1:

Arv och eget. artikel i Svensk uppslagsbok.

En bok om Mönsterås. 1963.

Claes Lindströms anteckningar -1896

Ivar Modéer: Småländska skärgårdsnamn. Doktorsavhandling. Uppsala 1933.

Thålin: Stranda härads fornminnen. Uppsala 1947. (särtryck ur STRANDA)

Vikingatidens ABC

Ragnar Wirsén: Kring en lotsgårds historia. (Örö). Lund 1968.

2 VÄLLÖ UNDER MEDELTIDEN

"Hinc Waldö usque Runo,
quaeque distat a Waldö 1 Ukesio."

Dansk seglingsbeskrivning på latin år 1231.

Liksom frågan om Vällös tidigaste bebyggelse inte nöjaktigt kan besvaras, kan man heller inte fastställa tiden då ön först blev lotsplats. Att lotsplatsen är av mycket gammalt datum är dock ganska säkert. Ett indicium på Vällös ålder som anhalt i den gamla seglingsleden från kontinenten till de gamla kulturområdena kring Mälaren är den tidigare nämnda seglingsbeskrivningen där ön för första gången nämns.

Seglingsbeskrivningen har kallats "Navigatio" och beskriver hur man seglar från Utlängan i Blekinge till Estland. Eftersom medeltidens fartyg var ganska små höll man sig till områdena närmast kusten. Det är ganska långt mellan de namngivna platserna från Utlängan och norrut: till Kalmar tio veckosjöar (ukaesio), därifrån till Skäggenäs två veckosjöar och därifrån till Vällö fyra veckosjöar. Veckosjöar är alltså ett slags avståndsmått och anses betyda den sträcka ett och samma roddarlag orkade ro.

Nästa plats efter Vällö är Runnö, som ligger endast en veckosjö norrut. Det är uppenbart att antalet hållpunkter ökar när man kommer in i skärgårdsområden som är mera svårnavigerade. Kanske fanns här redan på 1200-talet särskilda personer som sjöfararna anlidade för att få navigeringshjälp, det som senare skulle bli "styremän" och lotsar. Det är att märka att en stor del av de platser som nämns i seglingsbeskrivningen har haft lotsverksamhet i sen tid: Utlängan på Långören, Kalmar, Skäggenäs, Vällö, Runnö, med flera.

Under medeltiden fick Kalmar stor betydelse som hamn, något som säkert också påverkade orterna i närheten. Trafiken förbi Vällö orsakade så småningom lotsverksamhet med allt fastare konturer. I staden Kalmar bildade styremännen, som lotsarna då kallades, ett eget skrå.

För att man skulle få bli styreman krävdes att man var hederlig, pålitlig och skicklig. En styreman skulle lätt kunna ställa till stor oreda om han för egen vinnings skull seglade bort fartyg lastade med värdefulla varor. Det förekom att styremän i svenska farvatten ingick oheliga allianser med sjörövare. Holländarna klagade över detta i början av 1500-talet. I Kalmar sattes därför styremännen under sträng kontroll. Straffen var hårda för den styreman som inte höll sig till rätt sida om lagen. I vissa fall kunde han dömas till döden! Kalmars lotsar kunde föra fartyg långt bort, men det är kanske mera tveksamt om Vällös tidiga lotsar arbetat utanför Kalmarsund.

Medeltidens främsta handelsfartyg blev den så kallade koggen, ett flytetyg som kännetecknas av god lastförmåga, men knappast av snabbsegling.

Kunskap om Östra Småland från Östgötalagen

En av våra främsta källor till kunskap om medeltiden är de landskapslagar som gällde innan kung Magnus Eriksson införde sin landslag. Det inre av Småland bildade Tiohärads lagsaga och hade en egen lag av vilken endast fragment finns kvar. Östra Småland lydde emellertid under Östgötalagen, som är betydligt bättre bevarad.

* FORTS PLANERAD

Källor till Vällö under medeltiden:

Tore Hörlin: Vår äldsta seglingsbeskrivning. Artikel i Till rors.

Volmar Sylvander: Kalmar stads historia.

3 VÄLLÖ UNDER 1500-TALET - KUNGABESÖK OCH SKATTELINDRINGAR

"våre undersåtar som boende äre på Röndöo och Wällöo..."

the hafwa store gestering af våre tienere som draga af och till..."

Ur Johan III:s brev till Lasse Persson 20 mars 1586.

Gårdarna på 1540-talet

Vällö tillhörde på 1500-talet kungens personliga egendom, Arv och eget. Vi får en bild av de tre gårdarna på ön i förteckningen över Grönskogs fögderi, Torps retterdöme:

"En gård Wallön ther till är åker jord 2 1/2 tunnland. Engsbol 3 lass item 4 lass av en haga i Siggehorva ther till hafwer 7 ålegårdar och hommestånd. Ollonskog, och ränter thenne gård årligen:

Landgillesmör 4 pund

Landgillesål 1 tunna

Item en gård opå Walö ther till av åkerjord 2 1/2 tunnland, engsbol 3 lass och ther till hafwer 7 ålegårdar och hommestånd, ollonskog. Ränter årligen:

Landgillesmör 4 pund

Landgillesål 1 tunna"

Den tredje gården är identisk med den förra.

Landgillet var helt enkelt arrendet och kallades ofta på frälsegårdarna avrad. Landgillet betraktades som en skatt.

Totalt var det alltså 7 1/2 tunnland åkerjord på Vällö år 1542, vilket får anses som en rejäl areal. Vällö kan ju inte ha haft alltför mycket mark som var möjlig att odla upp. Uppgiften vittnar om att Vällö länge varit bebodd och att jordbruket vid den här tiden var en viktig del av näringsfånget.

Intressant är också att den första gården hade ängsmark i Siggehorva. Kanske var det så att den gården hade fler djur och därför behövde mera hö.

Avkastningen från ön berättar om ett ganska intensivt lantbruk. De 12 pund smör som totalt

"betalas" är drygt 100 kilogram. Det anges i facklitteratur² att medeltidens kor gav 500 liter mjölk per år. Räknar man generöst skulle varje ko därmed ge 17 kilogram smör per år. För att nå upp till angivna 100 kilogram i avkastning skulle vällöborna ha haft 6 kor. Förmodligen hade de förstås fler kor eftersom de väl ville ha lite smör själva.

Lotshemman

Redan på Gustav Vasas tid förekom det lotshemman. Kort uttryckt betydde det att vissa vid kusten boende hemmansägare skulle avlöna "styremän" (lotsar) för kungens skepp mot att de slapp skatt. (?)

Vällöborna hade tidigt ett ord med i laget när det gällde bygdens angelägenheter. Redan år 1561 sitter Lasse Larsson på "valdöö" som nämndeman vid tinget den 31 maj.

Kungar på besök

År 1553 reste Gustav Vasa genom Kalmarsund och det är mycket troligt att han då besökte Vällö och talade med befolkningen där. När han nått norra delarna av Kalmar län den 11 februari skrev han brev till hövitsmannen på Kalmar slott, Germund Svensson Somme:

"Skall du veta, Germund, att Vi have dragit utmed skärjegården, både uti Stranda härad och här uti Tuna län, och mångenstädes förnummit ganske sköne tillfällen både till hamnar och fiskeri samt mycken nyttig skog. Detta hava bönderna, som uppå denna väg boendes äro, icke velat tillförne giva tillkänna för den orsaks skull - efter som Vi förfarit have - att båtsmän och annat sällskap, som pläga vandra uti skärjegården, hava haft för sed att pucka och träta med dem och eljest gjort dem stor skalkhet. Utav sådant äro samme bönder blivne mycket skygge och ovillige till att giva något gott besked ifrån sig antingen om hamnar, fiskeri eller andra angelägenheter.

Så uppå det att man därom uti denna skärjegård ännu rätt måtte bliva kunnig, är Vår allvarlige vilje och befallning, att du samt med Vår skeppare, så snart öppet vatten bliver, skall skicka ut

² Folin - Tegner: Medeltidens ABC, Borås 1985

i samma skärjegård någre espingar och håpar³ med gode båtsmän, som kunna förfara⁴ både om hamnar, fiskeri, trävirke och andra lägenheter; och skall man låta dem, som uti så mätto utskickade bliva, få fetalier⁵ med sig av slottet, för att de icke bönderna skola förtunga. Desslikes skall man ock säga dem till, att de icke pucka eller truga bönderna utan uppå det skickeligaste handla med dem, givandes dem goda ord, uppå det att bönderna dess välvilligare måtte bliva att undervisa dem om alla lägligheter och icke bliva så skygge vid båtsmännerna, som det hittills varit hava. Och när detta så beställt är, såge Vi gärna, att Vi måtte om alla delar strax bliva rätt förständigade.

Vidare hava vi förnummit, att allestädes uti skärjegården fås mäktiga skön fisk av allehanda slag, varföre Vi gärna såge, att du ville förskaffa dig någon fiskare, som uti Stranda härads skärjegård till Kalmar slotts behov fiska måtte. Och som vi märka, är här allestädes djupt vatten, och kan för den skull uti denna skärjegård med grunde notar föga uträttas, utan måste man hava djupe notar eller sådana nät, som skärjebönderna här bruka pläga.

Ytterligare, efter uti den Döderhults skärjegård är överflödig skog, synes Oss icke otjänligt vara, att du där hade en kolare, som dig förskaffa måtte så många kol, som du till slottet behöver. Sammalunda måtte du ock låta hämta där så mycken ved, som du till slottets behov för nöden haver, efter där nog vedeskog står till bekommandes."

Hur kungen färdades är svårt att säga, men eftersom det är början av februari bör det ligga is i Kalmarsund. Det bekräftas också av att kungen talar om att Germund ska vidta sina mått och steg "så snart öppet vatten bliver". Kanske har kungen färdats i släde längs kusten!

Det är uppenbart att hövitsmännen på Kalmar slott mer än gärna följde kungens uppmaning att öka exploateringen av strandaskärgården. På 1580-talet klagar nämligen Vällö- och Runnöborna över att de måste betala så hög skatt, när de samtidigt ofta måste ta emot kungens män och både föda dem och lotsa deras skepp. Johan III skriver till Lasse Persson och ber honom undersöka om skärgårdsbornas klagomål är riktiga och ger honom också fullmakt att minska på pålagorna.⁶

I en längd för år 1591 konstateras lakoniskt att det på Vällö finns tre styremän som är fria från

3 Espingar och håpar är två typer av mindre fartyg.

4 förfara = höra sig för.

5 fetalier = viktualier, livsmedel.

6 Kungligt brev daterat i Kalmar 1586-03-20.

gärder och dagsverken. Möjligen har Lasse Perssons undersökning visat att det är lämpligt att ge vällöborna full skattefrihet därför att de i så stor utsträckning ägnar sig åt den samhällsnyttiga lotsningen. Källorna är emellertid inte helt klara framöver hur det egentligen var med skattefriheten.

Skattefrihet var den betalning som styremännen fick fram till cirka 1640 då lotsverksamheten omorganiserades.

* VEM VAR LASSE PERSSON???(planerat)

Styremän både på Vällö och Runnö

Under det slutande 1500-talet och början av 1600-talet visar källorna klart att det fanns styremän både på Vällö och Runnö. Ofta talas det om tre styremän på Vällö och två på Runnö. Under 1600-talet kommer Vällöborna att mer och mer ta kommandot när det gäller lotseriet, även om Runnöborna 1657 får bli kronolotsar. Som vi ska se sker inte detta utan protester.

Källor till Vällö under 1500-talet:

Konung Gustaf den förstes registratur.?

Brev från Gustav Vasa avtryckt i Grimberg: Svenska folkets underbara öden.

Brev från Johan III.

STRANDA 1929. STRANDA HÄRADSDOMBOK 1560 - 1562. Ivar Modéer.

4 VÄLLÖ UNDER 1600-TALET - STYREMÄN BLIR LOTSAR

"...hvarföre Wällö åboer både wid ting och stempnor, altijd hafwa kifwat sigh emillan inthet williandes ehrkiänna Rundöö- boarne för styrmän utan welat dem cassera..."

Ur dokument i Reduktionskollegiets arkiv från tvisten om lotsningen mellan Vällö- och

Runnö-bor 1677.

Sträng vinter ger svåra problem

Vintern år 1600 - 1601 började tidigt. Redan en och en halv vecka in i november kom snön. Så småningom gick snön upp över hustaken, berättar ålemsprästen Petrus Magni (latin för Per Månsson). Vintern blev så långvarig att boskapen for mycket illa och även om Petrus Magni inte skriver det rakt ut svalt säkert en del av djuren ihjäl.

Vid kusten, där snön hade blåst ihop, blev drivorna sex meter höga. I april kom äntligen solen och värmen, men på grund av den myckna snön blev vårfloden mycket stark. Vattnet tog med sig broar och kvarnar. Ute i skärgården låg det stora isberg på holmarna fram i slutet av maj månad.

Sedan kom torkan och den varade ända till slutet av juli. Det blev dålig skörd av såväl spannmål som hö.

Vällöborna led säkert nöd ett år som detta. Särskilt boskapen måste ha svultit. Men under hösten 1601 gick småsillen till ovanligt rikligt. Därför bör skärgårdsborna ha klarat sig bättre än inlandsborna. Säkert kom det tiggare inifrån land ut till öarna de här åren. 1602 kom det upp till 20 tiggare per dag till Ålem, berättar Petrus Magni.

Även år 1602 var ett mycket svårt år för människorna i Stranda härad. Flera epidemier grasserade, bland annat dysenteri. I högsommaren kom dessutom den fruktade pesten, som i grannsocknen Ålem tog 427 personers liv. Om pesten drabbade Vällö är inte känt, men man kan förstås hoppas att silldieten hjälpt upp motståndskraften något.

Danska trupper bränner Vällö - svenskarna tar maten...

Under Kalmarkriget 1611 - 13 råkade vällöborna i likhet med många andra skärgårdsbor ut för den danska flottans svåra härjningar. Sommaren 1612 erövrade danskarna Öland och stora delar av smålandskusten. Både det svenska infanteriet och flottan hade dragit sig undan och de lämnade därmed fältet fritt för härjningarna, som nådde sin kulmen på eftersommaren.

Det var inte nog med fiendens härjningar, även det svenska krigsfolket tvingade till sig mat och andra förnödenheter. I fogderäkenskaperna⁷ för år 1612 noteras lakoniskt om Vällö: "förbrännt av fienden och illa rövat av fienden och våra". Här erkänns alltså att det egna krigsfolket rövat förnödenheter av allmogen. Även Runnö och ett stort antal andra skärgårdsbyar i Stranda härad hade bränts ner. På Björnö brändes det ännu inte färdigbyggda herresätet Nya Kråkerum, som var tänkt som en ny huvudgård för Bielkarna. Den nya herrgården blev aldrig färdig. Än idag vittnar ruinen på Björnö om Kalmarkrigets förstörelse.

Påtagliga vittnen om gångna ofärdstider är de skyttegravar som finns vid Romp. De förmodas vara från 1500- eller 1600-talen. Mellan Blå Jungfrun och Vällö lär dessutom en hel dansk armada ligga.⁸

1634 - Rhezelius om Taktö fiskeläge

På Taktö finns en intressant fornlämning, en grund efter en sjöbod. Det här kan vara den enda resten av det fiskeläge på Taktö som fornforskaren J.H. Rhezelius talar om år 1634 då han bland annat inventerade gamla hamnplatser.

Ännu mot slutet av 1800-talet har vällöborna haft ett säsongsbetonat fiske med utgångspunkt från Taktö när sillen gick till på höstarna.

Drottning Kristina tar itu med missbruket av "fri styrning"

Amiralitetskollegium hade bildats som centralt ämbetsverk år 1634 och var en del av den nya statsförvaltning som Gustaf II Adolf skapade i den gryende svenska stormakten.

Eftersom de adliga sjöofficerarna i stor utsträckning tvingade styremännen att lotsa dem gratis även när det gällde deras privata sjöresor tvingades drottning Kristina att införa nya regler. Den 2 oktober 1641 förbjöds "fri styrning", alla styremän skulle få betalt för sitt arbete. Samtidigt drog drottningen in de tidigare friheterna för styremännen och deras hemman. Därmed hade systemet med skattelättnader i stället för betalning spelat ut sin roll.

⁷ Smålands handlingar 1612:2.

⁸ Uppgifter från Irene Lundqvist 1989-03-27.

Vid nästa seglationsperiods början hade amiralitetet den nya styrmanstaxan klar. Den är daterad den 20 mars 1642. Styrmännen mellan Stockholm och Kalmar skulle för varje mil eller veckosjö få sex öre silvermynt. Det innebar att styremännen från Vällö fick en daler och tio öre för en lotsning till Kalmar. Det motsvarar vid den här tiden värdet av åtta kilogram smör eller cirka en tredjedels tunna råg⁹. För lotsning mellan Vällö och Kråkelund är taxan en daler och fyra öre. Inga andra styremän i Småland har lika långa lotsningssträckor som vällöborna. De har följaktligen också de högsta ersättningarna.

Följande lotsplatser räknas upp i denna tidiga lotstaxa: Våldö, Kråkelund (Långö), Strupö, Öro, Idösund, Städsholmen, Torrö, Bokö, Flisund (vid Kättilö), Karlsö, Gränsö, Oxelösund, Sävösund, Herrhamra, Älvsnabben, Dalarö, Djurhamn och Vaxholm.

Vad som nu sagts om lotsningen gäller kronans fartyg. Men det bör ha förekommit civil handelssjöfart också, där torde ersättningen ha varit kontant.

År 1667 antogs en ny sjölag. Nu blev lotsplikten sträng, alla fartyg måste anlita lots där "lootzmans farwatten är". Samtidigt ställs krav på att de som lotsar är examinerade, obehöriga får inte lotsa.

Nu modifierades också taxan för lotsningen. Tidigare hade fartygen bara betalat efter hur djupt de gick. Nu infördes också en avgift beroende på hur långt det var mellan lotsplatserna.

Tre hemman är ett och ett halvt

Sedan gammalt bestod Vällö av tre gårdar och i början av 1600-talet ägdes ön av hertig Johan. Det var fortfarande så kallat Arv och eget. 1618 - 1621 ägdes ön av hertig Karl Filip. Därefter skall kung Gustav II Adolf. Uppgifterna är emellertid motsägande. Trots att här fanns styremän var ön i varje fall senare under 1600-talet ägd av adelsmän.

Långt fram har begreppen Norrgården, Mellangården och Södergården levt kvar. Från början var det också tre mantal. År 1674 anges att tre mantal har förmedlats till ett och ett halvt. Om detta skedde år 1674 är emellertid inte helt klarlagt. Redan i jordeböckerna år 1543 sägs att Vällö utgör 1 1/2 hemman, fördelat på tre stycken halva hemman.

Mantalet hade betydelse för hur hög skatt bönderna betalade. Ju högre mantal desto högre

⁹ Lagerqvist, Nathorst-Böös: Vad kostade det. 1988. sid 68.

skatt.

De tre hemmanen på Vällö ägdes under en del av 1600-talet av adelsmannen Gustaf Drake på Hagelsrum. Gårdarna drogs emellertid in till kronan, troligen under reduktionen.¹⁰

Kamp om lotsningen mellan Vällö och Runnö

År 1657 blev även runnöborna kronolotsar efter ett kungligt påbud. Det här utlöste ett starkt missnöje från vällöbornas sida, något som ledde till en långvarig tvist mellan öarnas innevånare. Till slut ingrep ordningsmakten i form av häradets "cronones befallningzman" Lars Larsson Kraft.

År 1677 skickar Lars Larsson Kraft några så kallade attester, skriftliga vittnesmål, om hur det egentligen står till med lotseriet.

Vid den här tiden tycks Runnö ha ägts av landshövdingen i Kalmar, Konrad Falkenberg. Vällö ägdes av Gustaf Drake på Hagelsrum.

Läser man dessa vittnesmål, verkar det uppenbart att runnöborna redan kapitulerat. Inte ens utdragen ur förhöret med dem själva stödjer deras rätt till lotsning. Möjligen är det så att skrivelserna kommit till för att slå fast en sakernas ordning som redan var genomförd i praktiken. Det kan också vara så att Runnös ägare, Konrad Falkenberg, hade något att tjäna på att hans egna landboar på Runnö inte var kronans styrmän.

De före detta drängar på Runnö som intervjuats intygar att runnöborna vid mycket få tillfällen fått lotsa. Vidare påpekas flera gånger att Runnö ligger längre från farleden än Vällö och att det är svårt att navigera nära Runnö.

Flera intressanta upplysningar kommer så att säga på köpet när man läser dessa vittnesmål. Farleden norr och söderut har gått närmare Svartö än Vällö. Vid Vällö finns en hamn, "Vällö hamn" som endast används då skepp måste söka lä vid svårt väder. Det sägs också att inga skepp kan gå väster om Vällö utan måste gå ut mot sundet sedan man varit inne på Vällö redd.

¹⁰ Uppgift av Irene Lundqvist 1989-03-27.

Redan 1657 hade en överenskommelse träffats mellan Vällö- och Runnö-bor. Den gick ut på att i krigstider Runnö-borna skulle få lotsa var fjärde gång, men bara norrut till Kråkelund. Lotsningen söderut skulle vällöborna ha ensamrätt till. I fredstid skulle vällöborna ha fullständigt monopol.

Överenskommelsen tycks ha följts. De senaste tio åren före år 1677 har runnöborna endast lotsat slottsskutan i Kalmar, adelsmannen Wrangels boijort¹¹ till hans gård Kerhult och en dansk skuta. Om denna lotsning berättar runnöborna: "...och emedan dee seglade uth medh een klippa finge dee see een siähl, den Erick på Runöo skiött, och gaf den danske capiteinen eller skiepparen då Erick fick straxt lof att reesa ifrån den danske farkåsten heem igen."

I dokumenten fastslås att runnöborna inte haft någon skattefrihet under de senaste 20 åren.

* VEM VAR LARS KRAFT?

Twisten om lotsningen har levat kvar i muntlig tradition på Vällö. Twisten förläggs visserligen till 1700-talet, men det bör handla om samma tillfälle. Det sägs att tvisten mellan de båda lotsöarna bilades genom att vällöborna måste ge sitt godkännande om runnöborna skulle få ta ett lotsningsuppdrag. Den uppgiften stämmer ganska väl redan med den överenskommelse som gjordes 1657.¹²

1677?? - "Under Amiralitetets disposition"

Det var först under senare delen av 1600-talet man började tala om lotsar, tidigare använde man yrkesbeteckningen "styremän".

Som statlig överstyrelse för lots- och fyrväsendet har lotsstyrelsen sina anor från 1677??, då genom kunglig resolution bestämdes att "såväl fyrbåkar som lotsar skulle bli under amiralitetets disposition". Från nämnda år är alltså Amiralitetskollegium lotsverkets ekonomiska överstyrelse och efterträdde år 1803 av "Förvaltningen för sjöärendena".

Redan från första början var "styrmanschefen", sedermera lotsdirektören, ledamot av denna

11 Ett slags mindre fartyg.

12 Avsnitten om konflikten Vällö - Runnö skrivet av Ingemar Lönnbom. Källa: Stranda 1930: Albert Lande.

överstyrelse, dock ombesörjde han själv handläggandet av alla sitt verks personal- och materialfrågor. 1872 skildes lots- och fyrväsendets angelägenheter från förvaltningen av sjöärendena samt lades under ett centralt ämbetsverk, Lotsstyrelsen, som till den 1 juli 1920 lydte under chefen för sjöfartsdepartementet, men därefter överflyttades till Handelsdepartementet.

Namn vid tinget 1684 ger upphov till släktfunderingar

Från det ordinarie hösttinget år 1684 har räddats namnen på två vållöbor som var instämnda som vittnen. Per Persson och Nils Månsson.

Kanske är denne Nils Månsson far till Måns Nilsson som år 1689 gifter sig med Brita Jonsdotter från Ödängla. Senare, i början av 1700-talet finns en lots med namnet Måns Månsson och som är anfader till lots-släkten Peterson (och via en son-dotter också till släkten Isak Lindström).

Intressant är också att en Gunil Nilsdotter från Vällö år 1688 gifter sig med Anders Jonsson från Ödängla. Efternamnen låter en ana att det är två syskonpar som knutit giftermålsband mellan de båda skärgårdsbyarna 1688 och 1689.

Källor till Vällö under 1600-talet:

Ivar Modéer: Mönsterås. 1926.

Ålems kyrkobok kring sekelskiftet 1600. Återgiven i Kalmar län.

Ragnar Wirsén: Kring en lotsgårds historia. Lund 1968.

STRANDA 1930: En tvist mellan kronolotsarna å Runnö och Våldö under 1600-talet. Albert Lande.

1706 - Tjäraffär uppe på tinget

Vid februaritinget den 19/2 1706 var tre vällöbor instämde för att de enligt handelsmannen Wegren i Mönsterås inte hade betalat för tre tunnor tjära. De tre vällöborna var Måns Nilsson, Nils Månsson och Anders Nilsson. Det är rejäla mängder tjära som vällöborna använt. En tunna bör ha varit i storleksordningen 130 - 150 liter!

Det verkar troligt att Måns Nilsson och Nils Månsson är far och son. Se ovan om tinget 1684 och släktfunderingar!

Vällöbo drunknar vid lotsning på julafton

Enligt en uppgift har en ung vällölots omkommit själva julafton ett år i början av 1700-talet. Tyvärr saknas anteckningar i Mönsterås dödbok mellan åren 1707 och 1726. Därför kan man inte så lätt ta reda på vem den omkomne var. Det berättas att man återfann hans mössa ilandfluten. Hans familj ska ha svultit ihjäl.

Det går inte heller att via gårds- eller lotsförteckningar klura ut vem det var som omkom så tragiskt. Att det inte alltid var lättförtjänta pengar att lotsa vittnar dock händelsen om.

1713 - Vällöbor vittnen till dråp på Mönsterås marknad

Vid höstmarknaden i Mönsterås 1713 blev fyra vällöbor vittnen till en svår misshandel då Christoffer Arvidsson från Gladhammar blev så svårt slagen att han dog två dagar senare. Vid ett extra ordinarie ting den 13 april 1714 var vittnena instämde: Jonas Andersson, hustrun Brita Jönsdotter, Per Eliasson och hustrun Elin Botvidsdotter (eller Borvidsdotter). Vi ska senare se att misshandel vid marknaden också mera direkt skulle komma att drabba en vällöfamilj.

Splittring av gårdarna

Till och med år 1710 var gårdarna på Vällö tre halva hemman men under tiden 1710 - 17

delades gårdarna i sex stycken fjärdedels hemman.

I början av 1700-talet (kanske ca 1725) var Jon Andersson (f ca 1690) lotsällderman på Vällö och enligt Verner Lindströms anteckningar ska han ha haft tjänsten ända till år 1757. Övriga lotsar i början av 1700-talet var Nils Månsson (f ca 1699) och Olof Månsson (f 1684). Utlärda lotsdrängar var Måns Månsson (1706 -), Elias Persson och Anders Persson (1705-). Dräng i lära var Anders Jonsson. Uppgifterna om födelsetid är något svävande.

År 1753 blev Petter Månsson den äldre (?) (1709 -) uppsyningsman. Gamle Jon Andersson var fortfarande lotsällderman och de forna lotsdrängarna Måns Månsson och Anders Persson var nu lotsar. Vidare var Anders Jonsson och Elias Persson utlärda drängar.

Lotssonen som blev rektor för skolan i Ålem

Den enda vällöbo som veterligt tagit akademisk examen före 1900- talet var komministern och rektorn Nils Brandtberg (1754 - 1803). Han var son till kronolotsen Måns Månsson och hans hustru Maja Brandtberg och föddes på Vällö den 23 juni 1754. Maja Brandtberg var troligen från Kalmar och kanske var det därför sonen gick i skola i Kalmar. Nils tog studentexamen i Uppsala den 12 september 1775. Han studerade teologi och avlade teologiskt prov 18 juni 1779 och tjänstgjorde därefter vid slotts och stadsförsamlingen i Kalmar.

Den 7 juli 1790 fick han pastors namn och värdighet och den 22 juni 1791 blev han komminister i Ålems församling. Den 21 juli 1791 utsågs han dessutom till rektor vid den så kallade pedagogien där (Skytteanska skolan?). Den 2 juni 1792 gifte han sig med Ulrika Lovisa Högmark från Pataholm, som dog 1794. Äktenskapet var barnlöst. Den 18 september 1795 gifte Brandtberg om sig med Inga Maria Kraft från Skänninge. Makarna fick fem barn. Nils Brandtberg dog 48 år gammal i Ålem 3 april 1803. Det verkar inte som om han har haft någon närmare kontakt med släktingarna på Vällö.

* KÄLLA? NGT HERDAMINNE?

"Örö herrskap och Wäldö adel"

Ett gammalt ordspråk lever ännu kvar på Vällö: "Örö herrskap och Wäldö adel". Vad Vällö beträffar så är ordspråket inte helt utan grund när en adelsdam verkligen bott på ön.

Den 6 maj 1756 dog Anna Christina Gyllentorner på Vällö i en ålder av 78 år, då hade hon bott där i cirka 20 år. Hur hon hamnade där och vilken eventuell sysselsättning hon hade där har inte kunnat utrönas.

Hon föddes 1678 på Kyrketorp i Solberga socken, Jönköpings län. Fadern hette Måns Svensson Spak, regementskvartermästare som adlats Gyllentorner. Modern var Brita Stålhammar, dotter till översten Per Stålhammar. Hon hade fem syskon och två av systrarna torde genom sina män ha haft kontakt med Mönsterås. Brodern Carl, förare vid Kalmar regemente, dog i Polen i början av 1700-talet.

Själv hade Anna Christina uppenbarligen otur med sitt första äktenskap. Hon gifte sig med Nils Svanberg, kvartersmästare vid Smålands kavalleriregemente. Makarna skildes den 6 juli 1714 då hon var 36 år gammal. Samma år gifte hon om sig med drängen Sven Jonsson. Om hennes liv tillsammans med den nye maken har inte mycket kunnat utrönas.

1712 var Anna Christina Gyllentorner part i ett mål vid häradsrätten i Mönsterås. Då var hon bosatt i Drakenäs, nuvarande Ljungnäs.

I protokollet för tinget den 22/6 1733 möter vi henne igen. Då kallas hon änkan efter avlidne gästgivaren Sven Jonsson. Hon hade stämt föraren Carl Lindman som inte betalt en skuld till henne.

1737 och 1740 var hon fadder vid barndop på Vällö och har väl sedan mitten av 1730-talet bott på ön.

Anna Christina Gyllentorners syster Beata Gyllentorner var gift med sergeanten Per Strähle av Ekna, vars släkt torde ha haft egendomar i Mönsterås socken. Det fanns förmodligen också släktband med familjen Bongenhjelm.

En gammal tradition på Vällö säger att två adelsdamer haft fårfarm på ön, men den traditionen går inte att koppla samman med Anna Christina.¹³ Det förefaller annars fullt

¹³ En annan variant av den nämnda traditionen talar om tre adelsdamer som haft varsin gård i norra änden av byn. De tre gårdarna låg i triangel och där idkades fåravel. (Irene Lundqvist

möjligt att systemen Beata flyttat till Vällö tillsammans med henne.

Man kan med skäl anta att det var ett tragiskt levnadsöde som slutade på Vällö den 6 maj 1756.

Tvist om arv

Vid tinget i början av år 1760 hade lotsen Måns Månsson stämt hustruns släktingar om ett arv. Hustrun tillhörde en gammal mönsteråssläkt Rydvall med anknytning till flera av byarna på fastlandet. Måns Månsson yrkar på del i ett arv efter makans far Nils Rydvall. Arvet bestod av fast egendom i Torp.

Sara Jordan - vällöbornas anmoder

Vid samma ting figurerar Sara Jordan, Svartö, två gånger änka och anmoder till ett stort antal av nutida vällöbor. Sara Jordan var först gift med Nils Wählberg på Svartö. Det verkar förresten troligt att denne Wählberg har haft anknytning till Vällö, efternamnet tyder på det. Efter hans död gifte hon om sig med brukaren Jonas Kindström på Svartö. Med honom fick hon barnen Nikolaus (Nils) och dottern Brita Cajsa.

Till dessa båda barn hade hon i testamente givit bort 1/3 mantal Svartö. För att ingen skulle kunna bestrida testamentet efter hennes död lämnade hon nu in det till tinget 1760.

Sonen Nils Kindström (1743 - 1789) blev sedermera lots på Vällö och hans dotter Sara Stina (1769 - 1839) gifte sig med Johan Lindström (1763 - 1834). Från Johan Lindström och Sara Stina Kindström härstammar sedan ett stort antal vällöbor med namnet Lindström.

Lotsutnämningar mot slutet av 1700-talet

1989-03-27).

År 1761 blev Måns Nilsson (1727 -) lotsällderman, en tjänst han innehade till 1784. Måns Nilsson var av allt att döma en uppskattad person och utsågs till kyrkoällderman på 1770-talet. Han efterträddes av Petter Månsson den yngre (1740 - 1811) som var lotsällderman till år 1801.

Petter Månsson blev som det verkar dräng i lära vid 14 års ålder år 1754. Han anges som utlärd år 1761 (?).

År 1773 fanns det inte mindre än åtta fullvärdiga lotsar på Vällö. Dessutom tre drängar i läran! Lotsarna var: Måns Nilsson, Anders Jonsson, Nils Jonsson (1716 -), Olof Olsson (1729 -), Petter Månsson den yngre, Jonas Nilsson, Nils Kindström¹⁴ (1743 - 1789) och Jonas Andersson.

Drängarna i lära år 1773 var Jonas Nilsson (1762 - 1801), Jonas Andersson (1750 -) och Petter Jonsson (1752 -).

Jonas Nilsson hade antagits som dräng i lära år 1771 och var utlärd år 1784. År 1791 antecknas han som lots.

Jonas Andersson hade antagits som dräng i lära år 1765, vid 15 års ålder, och var utlärd år 1776. Han är antecknad som lots år 1791.

1783 - Hemmansdelning stoppas - hårdare regler

Hemmansdelningen på Vällö hade kunnat fortgå ganska ohämmat sedan de tre gårdarna började splittras på 1720-talet. Flera lotshemman - och flera lotsar var den naturliga utvecklingen. Av allt att döma utvecklades även skärgårdstrafiken med skutor och fartyg i olika storlekar. Nu när det fanns ett tiotal lotsar på Vällö slog myndigheterna till. Hemmansklyvningen på lotshemman skulle stoppas.

I tredje paragrafen Kungliga förordningen av den 17 september 1783 skrivs följande: "Å desse lotshemman, som äro pure krono och icke till skatte försälde, må ej någon till åbo antagas,

¹⁴ Han kallas ofta Nikolaus Kindström.

som ej förut gitter behörigen visa, att han är giltig och edsvuren lots samt med behörigt antagningsbrev därå försedd. Därifrån må han ej sedermera vråkas, så länge han dess plikter som lots och åbo fullgör. Efter hans död eller avgång äge dess barn och arvingar, som i lotsväsendet kunnige äro --- företräde till besittningen emot lotsningen och övriga skyldigheters bestridande. --- Men vid dess död eller avgång äger han ej makt att om hemmanet, såsom kronan tillhörigt, något enskilt förordna.

En sådan avskedad lots eller änka efter lots uppå olika kronolotshemman njuter dock till godo fardag på sätt som i allmänhet om boställen är förordnat. Sådana kronolotshemman eller lägenheter få icke klyvas i flera eller mindre delar eller någon tillhörighet därifrån söndras, så framt våre och rikets amiralitets och kammarkollegier icke pröva att sådant utan lotsningens och hemmanets obestand ske må. Ävensom icke å ett sådant hemman städja eller besittningsrätt må lämnas utan föregången av bemalte kollegiers gemensamma prövning."

Bestämmelserna innebär alltså en klar begränsning i besittningsrätten för varje enskild lots. Vi har kunnat se hur fäder tidigare kunnat lämna över lotshemmanen till sina söner. Säkert har vällöborna med viss ovilja tagit emot det kungliga beskedet att hemmanen inte mera fick delas och att sönerna ovillkorligen måste vara lotsar för att kunna ärva gårdarna. Förmodligen har det dock funnit en viss möjlighet att töja reglerna.

I rullorna kan man se att det år 1753 finns fyra lotsar, tjugo år senare åtta, alltså en fördubbling. Men ännu 1841 är det fortfarande åtta lotsar. Variationen finns i antalet utlärdade drängar och drängar i lära.

1784 - Förbud mot tjuvfiske meddelas i tingsrätten

På 1780-talet genomled smålänningarna flera år av dåliga skördar och de fattigaste led svår nöd. Kanske var det orsaken till att Vällöborna vid häradstinget den 25 juni 1784 begärde förbud mot all åverkan på jord och skog samt förbud mot olovligt fiske. Förbudet skulle även gälla övernattning på Sandholmen, Sandö, Tacktö, Eneskär samt Vällörömp. Häradsrätten gick med på vällöbornas begäran.

Drunkningsolycka 1785

12 juli 1785 drunknade drängen Jöns Månsson på vägen mellan Em och Vällö. Han var i 20-årsåldern.

1785 - Vällöbor begär avgiftsbefrielse

Vid novembertinget år 1785 begärde vällöborna att de skulle slippa delta i underhållet av häradets broar. Skrivelsen var undertecknad av Petter Månsson, Nils Kindström, Jonas Andersson, Anders Jonsson.

Tiggare funnen död

Den 2 februari 1786 gjordes en ruskig upptäckt på Vällö. Då hittades tiggaren Nils Persson från Långemåla ihjälfrusen på marken. Han var 41 år gammal.

* TINGET 12 MAJ 1786 - Strid om fiskerätt, Peter Månsson, Jon Andersson och drängen Jon Nilsson på Vældö stämde till tinget av Elias ?? på Svartö. (otydliga anteckningar) Handlar om fiskerätt. (planerat)

Vällöbor äger mark på fastlandet

Vällölotsarna ägde i vissa fall gårdar på land. Redan år 1542 nämns att en gård på Vällö har en äng i Siggehorva. Vid 1788 års sommaring omnämns en hemmansdel i Högemåla, 3/6 kronoskatte som kronolotsen N. Kindström och Sven Jonsson äger.

Lotsarnas stora distrikt

Vid en lotsmönstring på 1790-talet beröms Vällö som hamn och det sägs att de "största skepp som komma norrifrån" kan lägga till här. Lotsarna följer med fartyg ända ner till Skäggenäs i söder och upp till Kråkelund i norr, men också till bland annat Borgholm på ölandssidan. Det är således stora områden som vällölotsarna tvingats lära in. I lotsrullan antecknas också att lotsarna underhåller 11 prickar och bönderna 21 stycken. Med bönderna avses väl här bönder i angränsande skärgårdsbyar (?).

1790-talet - dramatisk lotsning

Den 24 december 1842 kunde man i Calmar Posten läsa om ett tragiskt exempel på hur det gick när man inte klarade att lotsa ett skepp. Namnet på lotsen torde vara felaktigt, men den detaljen kanske kan redas ut genom ytterligare forskning.

I kronolotsen Per Svenssons stuga hade man just satt sig till bords för att doppa i grytan en stormig julaftonskväll. Det var lotsen själv, hans unga hustru och en stor barnaskara. En brasa brann i spisen, golvet var strött med granris och i vardera hörnet av rummet stod en tallruska. På bordet brann två talgljus - en lyxvara för festbruk - och på väggen hängde kungens och drottningens porträtt i träsnitt, samt en spegel med kant av guldpapper, allt hemfört från staden. Som bevis på välmåga och julfröjd stod två nybakade bröd lutade på spisavsatsen och på en bänk i ett hörn låg den nyskällade grisen utsträckt. Plötsligt ljöd ett skott, "doft och hemskt". Lotden rusade ut i den tilltagande stormen. Familjen försökte hålla honom tillbaka, men han stötte ut båten, hissade segel och var snart utom synhåll. Man väntade hela natten utan resultat. På morgonen kom äldste sonen in i stugan med lotsens sälskinnsmössa, som han funnit på stranden. Både fartyg och lots var försvunna. Inom ett år var alla borta. "Hustrun dog av sorg och barnen av svält och elände".

Berättelsen har refererats i Britt-Marie Hammarskiölds trebetygsuppsats i etnologi från år 1959. Kanske får man lägga till att det verkar som om Calmar-Postens redaktör haft ganska livlig fantasi, men att själva villkoren för lotsningen verkar sannfärdigt återgivna. Lotsarna hade en skyldighet att ställa upp.

1798 - lotspenning även för kronans fartyg

Lotsarna hade sedan gammalt skyldighet att utan ersättning lotsa kronans fartyg. 1798 infördes lotspenningsavgift även för de fartygen.

Vällöbornas fiske på 1700-talet

Fredligare tider under 1700-talet ledde till att antalet innevånare ökade. Fisket måste alltför ha spelat en stor roll för försörjningen av vällöborna.

Vad kan man då veta om allmogefisket på 1700-talet? Det finns en intressant samtida källa, och det är en akademisk avhandling skriven år 1753 av Johannes Enholm Eliaeson. Han har enligt tidens sed, på samma gång modest och mångordigt, kallat sitt verk "Enfalliga Anmärkningar Om Öst Giötha Skäre-Boars Öfliga Fiske- Sätt i Östersjön".

De föreställningar om fisken och fisket som Enholm beskriver från Östergötland är ibland rent medeltida, och det gäller också fiskemetoderna.

Enholm håller sillen, eller strömmingen, för den viktigaste fisken för hushållningen. Skärgårdsbefolkningen skiljer på strömming och sill, strömmingen är mindre och sillen är stor och fet. Sillen kunde man få både på nät och i notar och Enholm tycker att den verkar vara en outtömlig naturresurs.

Torsken är en skygg fisk, konstaterar Enholm och berättar att torskfiskarna klagat över att den håller på att försvinna. Detta var alltså 1753! En orsak är att själarna (sälarna) är mycket glada i att mumsa torsk då fiskarna leker.

Om ålarna sägs bland fiskarna att de går upp på land och slingrar sig fram på ängarna samt att de föder levande ungar.

Flundran får man både med not och garn. Gäddan äter inte bara andra fiskar utan också ormar och fåglar, vet fiskarna att berätta. Abborren delas in i olika sorter efter den tid han väljer att leka. Enholm talar både om Isabborre och Lövaborre.

Siken fås med not på vårarna, då den är mager, "små, smärtig och snipug". På hösten fångas den vid Simonis Judae eller allhelgonatiden när siken kommer in mot land för att leka.

Andra fiskar som tydligen fångas för att ätas är braxen, id och mört.

Enholm berättar om fiskeredskap och om hur fisket är organiserat. Bland annat med särskilda arbetsledare för notfisket, så kallade "Notkongar". Systemet med notkungar är känt även från mönsteråstrakten (Jämför artiklar av Eric Nelsson i Stranda).

Notning kan förklaras som ett slags trålfiske där man drog trålen, det vill säga noten, för hand. Notningen genomfördes på vintrarna och ofta i vikar, men även ute på fjärdarna. Det var först mot mitten av 1900-talet man gick ihop om ett notlag för hela byn. Notning var ett hårt arbete som krävde mycket arbetskraft. Det berättas att tonen mellan notlagets medlemmar kunde vara ganska rå, kanske just beroende på det ofta obehagliga arbetet.

När man notar på öppet vatten, går det enligt Enholm åt två båtar och fyra personer. Men det går också med en båt och två-tre personer. Säkerligen var det män som höll på med det ganska tunga arbetet. Notfisket efter strömming ger mycket olika resultat, från fem upp till 20 tunnor per säsong.

Skötarna, näten eller garnen - kärt barn har många namn - är allmänt förekommande enligt Enholm. Han beskriver olika sorter för olika fiske, precis som vi finner dem i bouppteckningar från den här tiden - jämför artiklarna om ett båtsmanshem 1787 och ett bondehem på 1820-talet i Ingemar Lönnboms "Ödänglas historia".

Ett annat fiskeredskap är pumpnoten, som på i mönsteråsskärgården (åtminstone på Ödängla) kallats dämpnot. Där jagas fisken in i nätfällan genom att man slår i vattnet med en stång med en träklabb i änden, en pluns. Ännu under 1900-talet har metoden använts, men mest för att få tag på betesfisk.

Den viktiga ålen

Ålen har alltid haft stor betydelse för vällöborna. Redan på Gustav Vasas tid, mitten av 1500-talet, var ålen hårdvaluta och användes att betala skatt med. Man skiljer dessutom sedan gammalt på ål och annan fisk. Numera fiskar man ål med ryssjor och bottengarn. På 1800-talet och in på 1900-talets början använde man deras föregångare håmman. Under 1800-talet ökade antalet fiskeplatser för håmmor, så kallade håmmstånd.

Ett håmmstånd består av två huvuddelar, en fast stenpir, håmmbron samt själva håmman som naturligtvis är rörlig och som i sig består av flera delar. Håmmstånden har placerats där det

varit troligt att fånga ål på vandring.

Ålen fiskas vår och höst genom att man "stödjar", som Enholm skriver. På Vällö ? säger man än idag att man ska "ut å stöje"?, "det är stöjstillt" och så vidare. Det handlar om det gamla sättet att med ljuster hugga ålen på botten. Det här fisket pågår fortfarande på i princip samma sätt. Ljustren har dock blivit förbjudna och i stället använder man en fjäderbelastad så kallad ålsax.

På vintern kan man "höta" ål, berättar Enholm, det vill säga ljustra i isvakar. I Blekinge har det fiskesättet förekommit under 1900- talet. Där kallas det att "hutta ål".

Enholm beskriver också ett slags primitiva håmmor, mjärdar av vide med tillhörande nätarmar av hampgarn. De kallas ålkupor.

Vidare talar han om ålrev, ett än idag förekommande fiskesätt. Samma sak gäller "rössior", som väl på 1700-talet var betydligt mindre än dagens ryssjor. Enholm beskriver också att ro med gädd- drag.

Det mesta som Johannes Enholm beskriver från Östergötlands skärgård gäller också för Vällö på 1700-talet. Det man slås av mest är hur mycket som bevarats till våra dagar. Vi har tidigare sett hur Gustav Vasa på 1500-talet skrev om det goda fisket i havet. De redskap som då användes var säkert redan utvecklade och effektiva även om förbättringar har gjorts efter hand. Exempelvis verkar Enholms beskrivning av ålfisket sakna egentliga håmmor. Men vi vet att man talat om håmmor på Vällö långt innan Enholm skrev sin avhandling.

Varje håmmstånd har sitt speciella namn. Exempel på gamla håmmståndsnamn som ännu lever kvar är Inre Rönda och Yttre Gruvesten på Taktön, Tummen och Svartklunsen vid Taktöns Örskår, Berget vid Eneskär, Grobbe på insidan av Norra Romp och Gollkoa. Det sista namnet anger att fångsterna varit dåliga på platsen. En "gollko" (gall-ko) är en ko som inte kan få kalvar.

Sälar och säljakt

Det kan verka märkligt idag, när miljögifterna gjort sälen till ett utrotningshotat djur, att fiskarbefolkningen förr ansåg den som ett hot mot levebrödet. På Vällö har man fångat säl i själgarn, skjutit sälar med själstudsare och på alla möjliga sätt bekämpat den.

Lotsarna på Vällö brukade jorden till hemmanen och livnärde sig alltså också av fiske. Det berättas om gott sillfiske kring Taktön och att det ska ha svarat för en del av skatten från Vällö. Även fastlandsbor från Påskallavik, Döderhultsvik och så vidare for till Taktön för att fiska sill. På ön finns rester av husgrunder, lämningar som enligt tillgängliga uppgifter inte undersökts vetenskapligt.¹⁵

Källor till Vällö under 1700-talet:

Gustaf Elgenstierna: Svenska adelns ättartavlor.

Johannes Enholm:

Lotsmönstringar

Mantalslängder

Mönsterås sockens kyrkoböcker.

6 VÄLLÖ UNDER 1800-TALET -

"Välldö. Bebyggd, skogig ö i Östersjön,
utanför och tillhörande Mönsterås socken,
Stranda härad, Kalmar län."

Ur Rosenberg: Geografiskt statistiskt handlexikon öfver Sverige. Stockholm 1883.

År 1801 blev Johan Koler lotsällderman. Han efterträddes år 1810 av Petter Ståhlberg, som i sin tur avlöstes av Nils Pettersson (1766 - 1834) år 1817. 1835 - 1860 var Johan Petter Pettersson (1794 - 1879) älderman. 1860 - 66 var Jonas Petter Lindström lotsällderman och han efterträddes av J.G. Lindström som var lotsförman till år 1903.

¹⁵ Uppgift av Irene Lundqvist 1989-03-27.

Vid mönstringen år 1801 levde ännu gamle Petter Månsson (1740 - 1811) den yngre och förutom honom och den nye lotsältermannen Koler möter vi lotsarna Joh. Andersson, som väl bör vara samme man som tidigare kallats Jonas Andersson, Johan Nilsson (tidigare Jonas Nilsson), Petter Olsson, Nils Pettersson, Petter Ståhlberg, Isak Lindström och Johan Lindström.

1802 - Vällöbor bötfällda för vedaffärer

Den 19 maj 1802 dömdes sex vällöbor till böter för olaga avverkning av kronoskogen på Vällö. Det var kronoskogvaktaren Henrik Funkvist som hade anmält dem för olovlig skogsavverkning och försäljning av ved från kronohemmanet Wäldö.

Lotsdrängen Nils Petersson hade av de övriga fått fullmakt att föra deras talan i ärendet. De dömda var Nils Pettersson, änkan Sara Stina Kindström - änka efter Jonas Nilsson -, Peter Månsson, Jonas Andersson, Peter Ståhlberg och Peter Olsson.

1811 stämdes lotsarna på Vällö till tinget för att de skulle ha orsakat skogsbrand på Norstö. Anklagelsepunkten var olovlig skogsavverkning. De blev frikända.

1808 - Vårdkasarna vårdas när kriget kommer

Den 21 februari 1808 anföll 20 000 ryska soldater Finland, som på den tiden var en del av Sverige. Vårt land befann sig i ett mycket brydsamt läge. Europas mäktigaste man, den franske kejsaren Napoleon Bonaparte, hade gett sitt medgivande att den ryske tsaren fick anfälla Sverige. Napoleon skickade dessutom trupper till Danmark som också förklarade Sverige krig.

Anfall på två fronter hotade. De franska trupperna i Danmark stod förresten under befäl av en marskalk Jean Baptiste Bernadotte. Som tur var för honom fick han aldrig möjlighet att skeppa över sina män till Sverige. Hade han anfallit svenskarna, hade de väl knappast kunnat välja honom till tronföljare två år senare!

Under de olyckliga åren 1808 - 09, då Svenskarna förgäves försökte behålla Finland drog nya farsoter över landet. 1809 blev det sista år då vår befolkningsstatistik har en högre siffra för

döda än för födda. I hela landet föddes 64 000 barn och 97 000 människor dog.

En vårdkase var en primitiv signalanordning i form av en hög brännbart material som skulle tändas på om fienden anföll landet. Vårdkasarna låg som ett pärlband längs kusten och var i spända lägen bemannade så att signaleringen från den ena till den andra skulle gå snabbt. I socknen fanns det fyra vårdkasor: Sandö utanför Vällö, Gäsö utanför Svartö, Ekö utanför Ödängla och Oknö vid Mönsteråsvikens mynning.

I samband med kriget 1808 moderniserades organisationen för vårdkasarna i Mönsterås socken¹⁶. Bland annat fick torparna lika stor bevakningsskyldighet som åttingsbönderna (bönderna som hade 1/8 mantal). Vidare beslöt man att dra in vårdkasen på Ekö, den hade för dålig utsikt mot sjön och gjorde ingen nytta, ansåg man.

I mitten av 1800-talet infördes en efterföljare till vårdkasen, nämligen den optiska telegrafan. Där kunde man skicka meddelanden via specialbyggda signalanläggningar längs hela kusten. Den optiska telegrafan bestod av några stolpar där man monterat ett antal rörliga plattor som kunde vridas till olika positioner. Olika meddelanden kunde sedan skickas genom att telegrafisten vred plattorna på olika sätt. En optisk telegraf planerades på Dösö vid Ödängla, men det är oklart om någon sådan verkligen sattes upp där. Det planerade nätet blev aldrig fullt utbyggt innan den elektriska telegrafan kom.

1812 utnämndes J.A. Holmström (1767 -) till lots.

* 1824 NILS PETERSSON STÄMD FÖR DRUNKNAD HÄST (planerat) Observera att det fanns två personer med namnet Nils Pettersson på Vällö vid den här tiden.

Marknad i Mönsterås

16 Sockenstämma 18080612. Ur rektor J.W.Gojers samlingar.

Köpingen Mönsterås, en dryg mil från Vällö, hade uppstått som en handelsplats vid vägen mellan Kalmar och Norrköping, den landsväg som föregick våra dagars E 66. I Mönsterås var det marknad två gånger om året, 24 juni och 29 september. Midsommarmarknaden försvann så småningom, men Mikaeli-marknaden arrangeras fortfarande den första lördagen i oktober.

Dråpet på kronolotsen Nils Pettersson (Persson) från Vällö

Samma år som lotsen Nils Pettersson stämdes för den tragikomiska episoden med hästen, föll han eller hans namne offer för rått våld på Mönsterås marknad. Marknaden hölls varje år vid Mickelsmäss i slutet av september. Nils Pettersson dog några dagar efter marknaden i sviterna efter svår misshandel. En månad senare stod hans misshandlare inför tinget:

Utdrag ur protokoll vid Stranda häradsrätts sammanträde den 1 november 1824.

"Den 21 i förra månaden har kronolänsman P. Deurell hos domhavanden anmält, att permitterade sjöartilleristen Olaus Pettersson från Åsevad och drängen Lars Magnus Olsson från Herrstorp¹⁷ i Mönsterås socken blivit inmanade i häktet på misstanke att hava misshandel förövat å kronolotsen Nils Pettersson ifrån Vällö i nämnda socken samt att provinsialläkaren verkställt besiktning å den avlidne och meddelat läkareintyg.

I följd härav har Deurell blivit ålagd att bemälte arrestanter /föra/ hit till denna rättegångsdag, att i brottmålet föra åklagarens talan och att föra den bevisning, som mot de anklagade finnes att tillgå.

I auktors och de anklagades närvaro började rannsakingen nu.

Deurell förmälte /att/ slagen varav Nils Pettersson ljugit döden blivit honom tilldelade på Mönsterås köping å den så kallade Sjögatan intill stranden om aftonen den 30 sistlidne september, att Pettersson samma dag från Vällö anlant till Mönsterås sjöledes med båt och fiskvaror till avsalu å marknaden den 1 därpå följande oktober, att båda svarandena men särskilt Olaus först sökt gräl med lotsen och därefter i flera omgångar slagit honom i huvudet, så att han dignat neder till jorden, men likväl behållit så mycken styrka, att han någorlunda kunnat reda sig och levande färdas hem sistnämnda dags afton, att värken i huvudet honom

17 De båda männen var i 20-årsåldern: Olaus Pettersson (1802 - 1828), Lars Magnus Olsson (1800 -).

påkommit den 2 oktober på morgonen, samt att han då måste gå till sängs och under ökade plågor avlidit vid pass 12 eftermiddagen den 3 oktober i samma månad; att Nils Pettersson, som varit här i socknen allmänt aktad för ett nyktert och utmärkt beskedligt levnadssätt, samt lämnat i sorgligaste belägenhet hustrun Wendla Pehrsdotter¹⁸ och 4 små barn, av vilka det spädaste föddes 2 dagar efter det fadern fallit döden i offer, samt änkan alldeles utmattad av lidande varken kunnat eller gitter övervara denna rannsaking, en anmälan varuti också instämde mästerlotsen Jonas Persson från Vällö, som tagit vård om boet och som alldeles gjorde lika berättelse med vad åklagaren om vad som tilldragit sig med N. Pettersson sedan han den 1 oktober sent på aftonen i båt transporterat sig hem till Vällö jämte drängen Olof Jonsson därstädes, vilken är kallad till vittne och som vid hemfärden från Mönsterås åtföljt Pettersson, den enda lots på Vällö, som innevarande års marknad besökt."

Åklagaren lämnade nu fram provinsialläkare Kjellbergs intyg som han utfärdat när han besiktigt den döde den 9 oktober 1824.

Enligt Lars Magnus Olsson hade slagsmålet börjat Bages stuga. Pettersson hade också blivit slagen i hattmakarens Sahlstedts hus vid Sjögatan. Olsson nekade till delaktighet i misshandeln, varför han frigavs.

Vid häktningen medgav Olaus Pettersson misshandeln, men ansåg att den inte varit så svår att fara för livet förelegat. Han fördes till fängelset i Kalmar.

Olaus Pettersson dömdes den 13 november 1824 enligt 24 kapitlet 18 paragrafen missgärningsbalken att giva liv för liv och varda halshuggen. Lars Magnus Olsson dömdes till böter på 6 riksdaler och 3 skilling eller 8 dagar vid vatten och bröd.

Olaus Pettersson besvärade sig över domen hos Kungl. Maj:t. Han tycks ha hävdatt att det behövdes fler vittnesmål. Hovrätten återförvisade målet till häradsrätten¹⁹. Man ansåg nämligen inte att det var fullt bevisat att han utdelat det slag som ledde till döden. Vid den nya rättegången behandlades också en skrivelse från landshövdingeämbetet. De angivna vittnena hördes.

Häradsrätten fann ingen anledning att ändra domen, men satte in Olaus Pettersson på

18 Nils Pettersson (eller Persson, båda varianterna förekommer) och hans hustru Wendla hade bland annat dottern Sara Stina, som kom att gifta sig med Gustaf Magnusson-Lundqvist, anfadern till den stora släkten Lundqvist.

19 Hovrättens skrivelse den 20 januari 1826.

Kristianstads fästning "för bekännande".

Vid tinget den 21 december 1826, förhördes både Olaus Pettersson och Lars Magnus Olsson igen. Det visade sig nu att Olaus avlagt fullständig bekännelse för slottspredikanten i Kristianstad, något som han själv bekräftade inför rätten. Enligt bekännelsen skulle han ha lindat in sin snusdosa i en näsduk och med detta primitiva "knogjärn" ha utdelat de ödesdigra slagen. Han yrkade nu på att Lars Magnus och några personer från Torp och Habbestorp skulle häktas som medbrottslingar.

En liknande begäran gjorde han också den 24 mars 1827. Det hjälpte emellertid inte att Olaus Pettersson försökte förhala processen. Den 6 februari 1828 avrättades han på Kuggås strax utanför Mönsterås köping.

Något om Nils Pettersson

Den Nils Pettersson, eller Persson som han också kallas, som så tragiskt omkom efter misshandeln på Mönsterås marknad har idag ett stort antal ättlingar på Vällö och i Mönsteråstrakten. Hans dotter Sara Stina gifte sig nämligen på 1840-talet med den unge drängen Gustaf Magnusson från Ödängla som snart nog blev skeppare under namnet Gustaf Lundqvist. Anmodern till den talrika släkten Lundqvist blev alltså faderlös i unga år.

Nils Pettersson kom förmodligen från Kråkelund till Vällö och är i så fall ett exempel på att det förekom utbyte av personal mellan olika lotsplatser.

De grymma mordet vid Sonsundet

Betydligt äldre än den ruskiga händelsen då Nils Pettersson dräptes är förmodligen berättelsen om mordet vid Sonsundet eller Korset på Vällö. Enligt en gammal tradition på Vällö skall där för länge sedan ha begåtts ett mycket svårt brott, dock inte av någon Vällöbo.

Traditionen eller berättelsen om brottet återges här, sådan jag hörde den i min barndom. Händelsen ska ha skett på den tid då landsvägsförbindelserna var dåliga, varför man i stor utsträckning använde båten som kommunikationsmedel.

En guldsmed skulle med sin familj och sitt varulager flytta från en ort söder ut till en ort

längre norrut i Sverige. Guldsakerna skulle med båt transporteras sjövägen, och på färden skulle affärsbiträdet eller drängen och pigan jämte familjen i övrigt, som bestod av hustru och två barn, medfölja. Guldsmeden själv skulle resa landvägen.

När båten kommit till södra sidan av Vällö, landade den vid det så kallade Sonsundet eller Korset, som platsen benämns än i dag. Drängen eller biträdet beslöt då att sätta sig i besittning av båten och dyrbarheterna. För att kunna göra detta ansåg han sig böra mörda alla övriga i båten. Han slog alltså ihjäl guldsmedens hustru och hennes barn.

Barnen skall han ha kastat i sjön för att dränka dem, men då de grep tag i båtkanten slog han armarna av dem. Om han dränkte eller slog ihjäl guldsmedens hustru förmäler inte historien. Guldsakerna bar han i land och gömde dem.

Pigan dödade han inte, men han band henne vid håret vid ett träd så att hon inte skulle kunna komma loss. Själv begav han sig iväg för att undersöka om ön var bebodd. Han tog härvid vägen utefter öns norra sida och kom därvid fram till Båtnäs, där "gubbarna" arbetade med sina hommor. Man kan härav dra slutsatsen att händelsen måste ha inträffat på sommaren.

Den blodige främlingen

När mördaren kom till Båtnäs var han ganska nedblodad, enligt vad han uppgav av näsblod. Han frågade därför om någon människobostad fanns i närheten, så att han kunde få tvätta av sig blodet. Han visades vägen till byn, som låg endast cirka 300 meter därifrån. Gubbarna tyckte dock att det var något mystiskt med främlingen. Blodet kunde han ju ha tvättat av sig i sjön. Först ankrade de därför ut båtarna och gick därefter hem till byn, där man dock inte sett till någon främling.

Då det alltså tycktes vara något särskilt mystiskt med den främmande mannen, tog de manliga byinnevånarna sina bössor och hundar och gick ut för att undersöka saken. Under tiden hade pigan slitit sig loss och begivit sig västerut på ön. Då hon märkt att drängen tagit vägen på norra sidan av ön, tog hon för givet att han skulle ta samma väg tillbaka. Därför följde hon vägen utefter öns södra sida.

Efter besöket i Båtnäs hade emellertid drängen följt södra sidan och mötte alltså pigan som han då slog ihjäl. Han återvände därefter till platsen för de första mordet. Möjligen hade han märkt att byborna var på spaning efter honom och av denna anledning begett sig ut på udden

Hamneholme, där han krupit upp i ett träd. Nu hade han med sig en bössa.

Hundarna röjde dock hans gömställe och han befalldes att komma ned från trädet. Om han inte åttlydde befallningen skulle trädet fällas. Han vägrade att komma ner och hotade i stället med bössan. Byborna var dock inte så rädda av sig utan gjorde sig redo att fälla trädet. Mördaren fann då för gott att krypa ned, varefter han avväpnades och fängslades. Bössan befanns vara oladdad. Hur han överlämnades till polismyndigheterna förmåler inte historien.

Enligt traditionen skall mördaren ha avrättats på den gamla avrättningsplatsen Kuggås, Mönsterås. Avrättningen skall ha skett medelst halshuggning i kombination med stegel och hjul. Då det sistnämnda avrättningssättet lär ha använts sista gången 1733, kan man härav dra slutsatsen att avrättningen skett senast det året.

"Den största stenen och det högsta trädet"

Antingen vid fängslandet eller under rättegången sökte man förmå mördaren att uppge var han gömt de stulna sakerna. Han nekade bestämt att lämna någon sådan uppgift, utan uppgav endast att han gömt sakerna "mellan den största stenen och det högsta trädet". Den "största stenen" kan vara istidsblocket på Malmudd, men vilket det "högsta trädet" var för flera hundra år sedan, är nu omöjligt att bestämma.

Efter mordet torde man ha sökt ivrigt efter de gömda skatterna, men såvitt man vet utan resultat. Enligt en uppgift skulle dock en på ön anställd dräng, som hämtat i bete gående hästar på öns östra del, under hemridningen ha märkt att hästen sparkade upp något föremål. Vid närmare undersökning befanns det vara ett guldstycke.

Traditionen berättar också att en baron Ulfsparre på Ems herrgård, erbjudit drängen en fjärdingsgård för guldstycket. Drängen ansåg dock budet vara för lågt, varför han reste till Stockholm för att sälja fyndet. Då han inte kunde nöjaktigt styrka åtkomsten av guldets, tog man detta ifrån honom och häktade honom.

Att händelsen inträffat är ganska säkert. Förra rektorn vid den så kallade pedagogien i Mönsterås, J.W. Goijer, skrev på sin tid en tidningsartikel om saken, vilken artikel torde ha varit införd i Oskarshamns-Tidningen någon gång på 1920-talet. Rektor Goijer var en mycket tränad och samvetsgrann forskare, och det är högst sannolikt att han hämtat sina uppgifter ur gamla domstolsprotokoll. Själv har jag ganska ingående studerat Stranda

Häradsrätts protokoll från 1635 till början av 1820-talet (mikrofilm material) utan att finna något som helst belägg för traditionen. Eftersom tidsuppgifter saknas blir sökandet dock i blindo.

Den försvunna sockenkrönikan

Rektor Goijer hade för avsikt att ge ut en Mönsterås sockens historia och förmodligen hade han tänkt att låta den här relaterade händelsen ingå i denna. Tyvärr fick rektor Goijer aldrig det planerade verket färdigt. När han dog såldes det allra mesta av det omfattande material han samlat på auktion. Anteckningarna köptes då av en redaktör Magnusson, som sedermera flyttade till Gävle.

Av en ren tillfällighet fick jag senare reda på att anteckningarna hamnat på Oskarshamns-Tidningens redaktion. Jag försökte då att få köpa anteckningarna, vilket dock inte gick. Om jag ville sitta i redaktionslokalerna och gå igenom anteckningarna, så fick jag det mycket gärna, men att avlägsna dem därifrån var inte tillåtet.

Sedan Oskarshamns-Tidningen sammanslagits med Barometern övergick fastigheten i det nya företags ägo. Senare köpte direktör B.G. Persson fastigheten. I samband med dessa omflyttningar blev de goijerska anteckningarna undanflyttade. Av den nuvarande chefen för Oskarshamns-Tidningen har jag fått löfte att få överta anteckningarna, men trots ivrigt sökande har de inte kunnat återfinnas.

"Grosse" om Guldkatten

Den 25 oktober 1976 besökte antikvarie Ingegerd Edling från läns museet i Kalmar gamle Valentin "Grosse" Lundqvist (1887 - 19??). Han berättade att han hört att man tvingats fälla det träd, granen, där ogärningsmannen gömt sig. Vidare skulle han ha lagts på sträckbänk för att avslöja var han gjort av skatten.

Så här berättade "Grosse" för Ingegerd Edling: "Ingen har hittat skatten ännu, men det berättas att en piga, som var och mjölkade på hemvägen hittade en hög med glittrande ortfjäll som hon tyckte skulle vara bra att ha när hon "klarade" kaffet. Hon tog upp dem och la dem i förklädet som hon sedan fästade upp i midjebandet. Efter ett tag, när hon kommit fram till skolan, ångrade hon sig och slängde ortfjällen - det fanns ju så gott om dem hemma. Men när hon kom hem upptäckte hon att det fastnat en del i förklädet, och det var inget mindre än

guldsmucken som hängde kvar. Flickan vände tillbaka förstås för att leta där hon slängt ortfjällen, men då syntes ingenting.

Det sägs också att drakar brukar vaka över skatter och att när de vänder skatten så lyser det om den. Tyko Lundqvist, min farbror, rodde förbi drakplatsen en gång kl. 24 och då lyste det. Han började gräva på det stället och jag var också med men vi hittade aldrig någonting. När vi grävt ner på en meters djup stötte vi på en trärot, som di först trodde var skattlådan."

Lotsutnämningar på 1820-talet

1820 blev J.A. Holmström mästerlots. Samma år blev Isak (1762 - 1841) och Johan Lindström (1763 - 1834) samt Jonas Pettersson (1782 -) lotsar.

1828 (?) blev Johan Petter Pettersson (1794 - 1879) och Erik P. Lindström (1795 - 1875) mästerlotsar.

1828 blev Olaus Holmström (1803 -) och J.G. Lindström (1806 - 1844) lotsar.

1829 antogs den 21-årige Abraham Engström (1808 -) som lotslärling. Han var född på Ödängla där föräldrarna drev ett lantbruk. Eftersom han var en av familjens yngre söner kunde han inte räkna med att få ta över gården utan prövade att bli lots. 1829 antogs också Jonas Peter Lindström (1809 - 1875) som lärling.

1841 - Lotshemmanen löses in

Den 7 december 1841 inlöstes de dåvarande lotshemmanen av innehavarna. Var och en av lotsarna hade ett fjärdedels mantal. På Vällö nr 1: Abraham Engström och Johan Gustaf Lindström, på Vällö nr 2: Erik Petter Lindström och Johan Petter Pettersson, på Vällö nummer 3: Olaus Holmström och Jonas Petter Lindström.

Köpekontrakten bör ha sett likadana ut, här följer en avskrift av ett av dem:

"Utdrag ur köpekontrakt å Wäldö nummer 3:

Wi president och ledamöter uti Kongl. Majt. och Rikets Kammarcollegium, göre weterligt att alldenstund Mästerlotsen Olaus Holmström och hans hustru Wendela Persdotter i laga stadgad ordning blifvit hos Kungl. Collegium anmälde till erhållande af skatteköp å ett fjärdedels mantal af Kronolotshemmanet Wällö nr. 3. Levererat Tjugusex Riksdaler Trettioåtta Skillingar Banko, deraf 26 R 32 s såsom Skatteskillning och 6 s uti lösen för dispositionsrätten till den å hemmansdelens egor framdeles uppväxande ekeskog samt der nu befintlige och hädanefter tillväxande maste- och storverksträd.

Till yttermera visso är detta med Kungl. Majts och Rikets Kammarcollegii Sigill samt wår underskrift bekräftade

Stockholm den 8 december 1841.

J.A. Brandel K.B. Stuart
C.M. Rathsman C. Thörnqvist"

1842 - Mönsterås kyrka rivs

En stor händelse i Mönsterås socken vid den här tiden var att den gamla kyrkan revs år 1842. Drivande kraft i byggandet av en ny kyrka var kyrkoherden Elfström, en man som tycks ha levat i nuet utan att ta hänsyn till traditionerna. Det berättas att den gamla kyrkans gravhällar i stor utsträckning användes som fyllning när grunden lades till den nya.

1844 - Strandning på Gåsö

Sjöfarten med små skutor bör ha varit ganska livlig kring 1800- talets mitt. Tidningen Barometern berättar den 16 oktober 1844: "En skuta tillhörig handlanden Kramer här i staden lärer den 4 dennes ha strandat på så kallade Gårön norr om Ödängla, men blev dagen därpå åter flott." Johan Gottfrid Kramer (1788 - 1867) blev rådman i Kalmar 1848. Notisen handlar förstås om Gåsö på Svartös vatten.

Ännu vid mitten av 1800-talet hade man en lotsutkik i själva byn, där lotsarna bodde. Utkiken stod där man i våra dagar har den så kallade brandboden. Den som hade lotsvakten fick klättra

upp i utkiken för att spana efter fartyg som behövde lotsning.²⁰

Fartygen visade att man önskade lotsning genom att hissa en särskild flagga, den så kallade lotsgösen. I dimma, snöyra eller mörker avlossade man skott eller blossade.

24 januari 1874 har troligen lotsarna på Vällö samlats för att ta del av nya bestämmelser om signalering vid sjönöd. I ett dokument daterat den dagen får vi veta hur man vid den här tiden formulerade reglerna för fartyg som sökte lots:

"Om dagen:

- 1) På förmasten hissas gösen eller annan fartygets nationalitet utmärkande, å handelsfartyg vanligen bruklig flagga, omgifven af en hvit kant till en femtedel af flaggans bredd, eller
- 2) Den i internationella signalboken med bikstäfverna P.T. angifna signal för kallande af Lots.

Om natten:

- 1) Ett fyrotekniskt sken eller hvad som vanligen är känt under benämning af blänkfyr (blue light) hvar femtonde minut,
- 2) eller Ett klart hvitt sken visadt strax ofvan bredgången med korta mellanstunder samt under ubgefär en minuts tid hvarje gång."

Här sägs alltså ingenting om möjligheten att tillkalla lots med skott, det är förbehållet nödsituationer enligt det här dokumentet.

Fartyg i sjönöd kunde tillkalla hjälp med kanonskott ungefär en gång varje minut. Man kunde också visa signalen N.C. eller en avståndssignal bestående av en fyrkantig flagga med en kula eller något liknande antingen ovanpå eller under flaggan.

På natten gällde förstås fortfarande kanonskotten, men då kunde man dessutom signalera med eld eller med raketer.

Lotsbåtarna låg i Båtnäsviken och drevs förstås med åror eller segel.

²⁰ Uppgift av Irene Lundqvist 1989-03-27.

Det berättas att man kunde sitta i utkiken och laga nät, något som kanske inte ökade uppmärksamheten.

Undervisningen på Vällö under 1800-talet.

Redan 1533 uppmanade Gustav Vasa allmogen att lära sina barn läsa och skriva. Det skulle dock dröja länge innan alla fick möjlighet till undervisning. Fortfarande ett par årtionden efter riksdagens beslut om folkskola år 1842 hade reformen inte genomförts överallt! 1845 bestämde riksdagen att särskilda lotsbarnskolor skulle inrättas eftersom lots- och fyrvaktarpersonalens barn ofta hade för långt till socknarnas ordinarie undervisning.

I äldre tider skedde undervisning genom äldre människor eller handikappade som inte kunde klara av ett arbete.

Kontrollen över läskunnigheten utövades först av prästerna vid de så kallade husförhören. Från byn Ödängla berättas en anekdot från ett sådant tillfälle. Husförhöret leddes av Mönsterås församlings kyrkoherde, teologie doktor Elfström, alltså en mycket lärd, men på samma gång bister man. En skärkarlsflicka läste mycket knaggligt, vilket föranledde doktor Elfström att barskt fråga: "Vem har lärt dig läsa?". Det var båtsmannen Glads hustru som undervisat flickan, som enligt traktens sed svarade: "Det har Gla'a gjort!" "Det kan jag tro", sade kyrkoherden, "att det var en fågel, ty någon människa kan det aldrig ha varit."

Lotsbarnskola fanns redan år 1848 på Vällö²¹ och den där anställde läraren undervisade också barn från andra byar. Lotsbarnskolan flyttades från byns närhet? till Romp dit det var fem kilometer att gå. Andra barn än lotsarnas fick inte gå i skolan?.

Skolhuset var rätt gammalt, då det på 1870-talet reparerades. På 1890-talet flyttades skolhuset från närheten av Hultgrenska huset till allmanningen vid Mjölkekås.

21 Kyrkoherde Elfströms rapport till domkapitlet 1848-11-08.

Undervisningen var helt säkert inte särskilt omfattande. Det var innanläsning, katekesen, bibliska historien, psalmer utantill samt de fyra räknesätten, hela tal. Bland lärarna fanns "Bruna Tröjan", hans verkliga namn kommer jag inte ihåg, Lars Peter Nilsson (f.1835 i Kristdala) bodde på Vällö fram till 1875. Lärarinnan fröken Andersson var mycket dugande och undervisade långt utöver kurserna.(??i vilken skola??)

En pedagog med träben

Skolorna var på den tiden ambulerande, det vill säga lärarna flyttade omkring i socknen. Det blev i allmänhet inte mer än någon termin på varje ställe. Två gånger under min skoltid höll folkskollärare från Hammarglo skola på Vällö, två månader varje gång. Slutligen kom läraren Carl Gustaf Hultgren (1838 - 1916) till Vällö, där han gifte sig och stannade kvar till sin död 1916. Han höll skola även efter pensionsåldern. Hultgren hade ingen examen, sådan var inte obligatorisk på den tiden. Han hade träben eftersom det ena benet var förlamat. Benet var inte av, men dock obrukbart utan träbenets stöd. Då han hade denna defekt redan tidigt, och alltså inte kunde klara kroppsarbete, fick han redan vid 15 års ålder bli lärare.

Hans undervisningsmetod och hans bestraffningar skulle absolut inte godkännas av nutida pedagoger. Nybörjarna lärde han läsa enligt stavningsmetoden - a säger a, b säger b och så vidare. Katekestyckena, Bibliska historien och psalmerna måste barnen lära sig utantill. Välskrivning skedde med griffel på skiffertavla. Kursen i räkning omfattade de fyra räknesätten, hela tal.

Hultgren hade sina speciella bestraffningsmetoder. Lägsta graden var en så kallad näsbin, vilken bestod i att läraren med sitt styva långfinger på högra handen slog den felande eleven på näsan. Nästa grad var luggning, tredje graden bestod i örfilar - i regel på båda kindbenen. Fjärde graden: Rottingen.

Hultgren hade även han arbetat som ambulerande lärare. Vid ett tillfälle berättas det att han kommit roende genom sundet mellan Dösö och fastlandet på Ödängla. När han steg ur ekan för att dra den förbi det grundaste stället, fastnade han i gyttjan med sitt träben. Glädjen blev stor bland barnen på Ödängla, eftersom de slapp skolan den dagen.

Hos Dagmar Lindström i Oskarshamn finns ännu bevarad en mer än 100 år gammal journal över skolverksamheten på Vällö år 1882.

Av den framgår att 18 barn i åldrar mellan sex och 14 år har gått i skola. Det var inte enbart lotsbarn som gick i denna "ambulatoriska lotsbarnskola". Endast nio av de arton barnen kom från lotshem.

Ämnena på schemat är skrivning, räkning, svensk historia, geografi, biblisk historia, katekes och innanläsning. Alla barn läste inte alla ämnen. Undervisningen har pågått i 80 dagar. Vem som var lärare framgår inte av den prydliga, men ej färdigskrivna journalen.

Skolans stora ljus är flickorna Jane Lindström (1868 - 1942), Alma Lundqvist (1868 - 1951), Emmy Lindström (1868 - 1941) och Lotten Peterson (1869 -1947) som har hela raden ab-betyg. Bland pojkarna är unge Carl Gustaf Lundqvist, Almas yngre bror också duktig. Men han avled redan året efter, endast 12 år gammal.

Efter åtskilliga motgångar lyckades vällöborna på 1890-talet slutligen att få ett välbehövligt nytt skolhus, dock först sedan församlingen av domkapitlet blivit ålagd att bygga ett nytt skolhus på Vällö och att anställa examinerad lärare vid skolan. Att behovet av såväl skolhus som lärare var stort framgår därav att barnantalet i skolan första läsåret var 22. Hela öns befolkning torde vid samma tid ha varit omkring 100. Under 1900-talet har barnantalet sjunkit till ett och det blev då fråga om att dra in skolan. Detta avväjdes dock genom att man lånade in ett barn från en annan församling. På 1950 - 60-talet var antalet barn i byns skola 9 - 10 stycken

Lotsarna år 1849

Vid mitten av 1800-talet var lotsverksamheten i landet indelad i tre lotsdistrikt och ett antal fördelningar. Vällö lydde under södra lotsdistriktet, Kalmar fördelning. 1849 var J G Rothman från Kalmar lotskontor på besök på Vällö. Av hans anteckningar kan man förstå att han såg sig själv som överhet. Lotsarna var underlydande som inspekterades, både vad gäller yrket och personliga förhållanden.

Om lotsältermannen Johan Peter Petersson (1794 - 1879) får vi veta: "Bland hela

lotspersonalen är omständigheterna sämst hos lotsålderman, hustrun synes vara rask av sig, men inkomsterna vilja ej räcka till." Hustrun, det var Johan Peters andra hustru Charlotta Bruun (1813 - ?). Besvärligheter av annat slag drabbades åldermannen av i november 1852 då han fick åtta dagars arrest för försummad lotsuppassning.

Peterssons kusin, Erik Peter Lindström (1797 - 1875) får följande omdöme: "Ordentlig lots, tar sig gott fram, hustrun hushållsaktig." Den hushållsaktiga hustrun var Stina Cajsa Nilsson (1802 - 1875).

Olaus Holmström (1803 - ?) kallas: "God hushållare, mår väl, behållen man, är en rask och ordentlig lots. Hustrun bidrager mycket till välståndet."

Jonas Peter Lindström, som tillhörde den andra Lindström-släkten (han var son till Johan Lindström), kallas: "En enfaldig stilla man, men genom hustruns släktingar har processer förföljt honom så att han är så gott som utarmad. I år är han dömd till 200 riksdaler banco för skogsåverkan, emedan han lika med de andra sålt skog av hemmanet. Olyckor tycks förfölja honom." Hustrun i det här fallet är Lisa Greta Persdotter (1797 - 1864), som var född i Skräckemåla. Hon hade tidigare varit gift med lotsen Jonas Petersson (1782 - 1835).

Om Peter Nilsson (-Holmström) står det "rask och ordentlig, nyligen gift."

Samtliga lotslärlingar, C J Lindström, J A Engström och C W Lindström får omdömet "nykter och ordentlig."

Onkel August - Verner Lindström berättar

Abraham Engström och Cajsa Lisa Holmström fick två söner, men lille Carl Otto blev bara några månader gammal. Det blev Johan August (1830 -) som skulle komma att föra namnet vidare på Vällö. Johan August blev lots och hemmansägare och kallades allmänt "Onkel August". Hans hustru Gustafva (1824 -) kallades följdriktigt "Onkla".

Onkel August torde vara den mest originella av alla de särpräglade invånarna på Vällö. Han skall ha varit en mycket dugande och intresserad lots, under det att lantbruket och fisket inte ägnades samma intresse. Det finns massor av ordstäv efter honom, ordstäv som var ganska

träffande och som länge skall leva kvar i öbornas minne.

En sak är mycket att beklaga, nämligen att inget fotografi av honom finns kvar. Liksom Albert Engströms gubbar och historier hör samman och kompletterar varandra så bör man ha sett Onkel August för att rätt förstå hans bisarra humor, vilken var både medveten och omedveten. En egenskap hos honom var att han gärna överdrev sina omdömen, en egenskap som är ganska vanlig hos skärgårdsbor.

Först något om hur namnet Onkel August kom till. På Vällö fanns mot slutet av 1800-talet inte mindre än fyra män med namnet August. För att man lätt skulle kunna skilja dem åt fick var och en ett tillägg till namnet. Johan August Engström (1830 -) blev sålunda Onkel August. Hans son Johan August Engström (1857 -) som fått högra handen bortsliten vid en så kallad bröllopssalut kallades "enarmade August", lotsen August Lindström (1828 -), son till Erik Peter Lindström (1797 - 1875), kallades "Gubben August" och slutligen Carl Lindströms (1825 - 1880) son August Enoch (1863 - 1916) som kallades "Lieber August", sannolikt därför att han varit i Tyskland och kunde tala språket. Denne Lieber August blev kontorist och sedermera disponent vid kakelfabriken i Oskarshamn.

Onkel August avskydde tröskning

Som förut nämnts tyckte Onkel August inte om lantbruksgöromål och bland det värsta han i det hänseendet visste var tröskningen, som då utfördes med så kallad vandring. Vandringen drogs av hästar och från dess lodräta axel överfördes kraften med en enkel kugghjuls-växel till den på logen befintliga tunnan med cylindern. Vid tröskningen uppstod en massa damm som irriterade och gjorde arbetet plågsamt.

Vid tröskningen behövdes rätt mycket folk, varför även Onkel August måste rycka in. Vid ett sådant tillfälle utbrast han:

- De e bättre att köpe e skäppe sä, än att tröske na!

Hans åsikt ansågs tokig och nästan som en hädelse. Men i verkligheten var Onkel Augusts uppfattning, som grundade sig på hans obehag vid tröskning, icke tokig. Han menade, att när man mycket lättare och med mera skonsamhet kunde fånga så mycket fisk som motsvarade en skäppa säd och vid fisket vistas i friska luften. Under de senaste 50 åren har man i praktiken omsatt Onkel Augusts tes, i det att man på Vällö lagt av jordbruket som inkomstkälla. Onkel August var alltså långt före sin tid.

Onkel August om lotsarnas villkor

Lotsarnas lott var förr ganska svår. Motorbåtar fanns ej, utan man måste ta sig fram med hjälp av segel och åror. Sjöfarten utgjordes nästan uteslutande av segelfartyg som var svårmanövrerade i trånga farvatten. Ibland måste lotsen ligga kvar ombord 2 - 3 dygn, oftast med kläderna genomvåta. Mat skulle lotsen ha ombord, men mathållningen var helt beroende av vederbörande befälhavares ekonomiska syn på detta problem. Ibland hade lotsarna kalas ombord, men ibland var kosten mycket mager. Efter slutförd lotsning skulle lotsen återvända till sin lotsplats. På grund av tidens dåliga kommunikationer var dessa hemfärder många gånger strapatsrika.

I regel samlades lotsarna vid varje månads slut för att dela influtna lotspengar, vilka sällan uppgick till några större belopp. Vid ett sådant tillfälle gav någon uttryck åt sin uppfattning att lotstjänsten var ett mycket dåligt yrke.

- Dåligt betalt har vi, och så får vi svälta och fara illa.

Onkel August tyckte att detta var en alltför stark svartmålning av yrkets besvärligheter, varför han genmälde:

- Om en svälter och fryser, behöver en inte fara illa för de!

Onkel Augusts monolog

Som nämnts förut hade Onkel August en viss benägenhet för överdrifter. Strömmingsfisket, eller sillfisket som man kallade det utfördes med nät "sillegarn" och fångsten varierade mycket. Nästan alltid blev det åtminstone någon fisk. En gång hade Onkel August och hans dotterson Georg Engström (1887 - 1967?) - sedermera bekant som "Vällökungen" - satt "sillegarna". Georg var vid tillfället 14 år gammal och hans morfar drygt 70.

Vid upptagningen på morgonen fanns inte så mycket som ett sillfjäll i garnen. När de båda fiskarna kommit iland vid Båtnäs sade Georg:

- Nu morfar, går vi hem och dricker kaffe innan vi hänger upp garnen.

- Ja, gå du så kommer jag efter, sade Onkel August.

Innan den gamle mannen gick hem, bar han iland en del av utrustningen vid sillgarnssättningen, såsom "löten", tågor och dylikt. Härvid kom han att begrunda den urusla fångsten och höll följande dialog, som åhördes av en annan fiskare, som befann sig i en näralliggande sjöbod, osynlig för Onkel August:

- Ja har levt i all min ti, och fart här och satt sillegarna i monge millioner år, men inte sett på milda gjävvelen förn i da!"

Ett av Onkel Augusts ordstäv var: "Strunt i en olycka, det kommer snart fler!".

De sista fyra åren av sitt liv var Onkel August helt blind. För honom som haft en enastående god syn, borde blindheten ha känts som en svår börda. Men han bar denna börda med verkligt hjältemod, utan klagan.

Den 15 juli 1915 dog han lugnt och stilla i sitt hem. Han var vid fullt medvetande ända till sitt sista andetag.²²

1854 tvist om besittningsrätten till Vällö nummer 3.

Trots att gårdarna på Vällö friköpts 1841 hade statsmakten möjlighet att avgöra vem som skulle få rätt att bebo och bruka kronolotshemmanen. En tvist som fick sin kulmen på 1850-talet visar hur det här kunde fungera.

Twisten gällde rätten att äga en halvan av Vällö nummer 3, alltså 1/4 mantal. För att konflikten skall bli förståelig får vi gå några decennier tillbaka. På 1820-talet innehades hemmanet av lotsen Jonas Petterson - såvitt bekant inte släkt med lotssläkten Månsson-Peterson - och han var gift med Lisa Greta Petersdotter. De hade två döttrar, Sofia och Carolina. Snart dog Jonas Pettersson och hans änka gifte om sig med Jonas Peter Lindström (1809 - 1875). Tillsammans fick de tre barn på 1830-talet.

När gårdarna friköpte 1841 var det Jonas Lindström som stod för 1/4 mantal nummer 3. I

22 Berättelsen om Onkel August skriven av Verner Lindström.

själva verket var han dock bara "interimsåbo" efter ett beslut år 1839 då han blivit villkorligt antagen till åbo.

År 1847 förklarade konungens befallningshavande i Kalmar län, det vill säga länsstyrelsen, att Jonas Lindströms styvdotter Sofia Jonsdotter f. 1828 i första hand skulle ha besittningsrätten. Om hon gifte sig skulle hennes make ha rätten. Hon gifte sig med Abraham Engströms brorson Salomon Magnusson Engström.

Salomon Engström var bondson från Ödängla. Hans far och mor hade dött i en svår magsjukdom - troligen kolera - år 1847. Han var uppenbarligen mycket intresserad av att ta över gården på Vällö, trots att Jonas Lindström och svärmor Lisa Greta Persdotter satt där som åbor. Han begärde hos länsstyrelsen att få bli åbo på hustruns föräldragård.

Jonas Lindström protesterade och gick till högre instans. Han menade bland annat att Salomon Engström inte var lämplig som åbo eftersom han inte var anställd i lotsverket. Varken kammarkollegiet eller Kunglig Maj:t lyssnade på protesterna. Salomon Engström kunde visa att han hade två välrenommerade borgensmän, Peter Hamberg i Hammarglo och Olaus Rydvall i Åsevad. Han vann tvisten och fick rätt att ta över gården. Det slutliga beskedet kom 1855.

Salomon Engström och hans maka stannade emellertid inte länge på Vällö. Redan 1857 sålde de gården till lotsen Jonas Peter Persson, precis som Abraham och Salomon Engström född på Ödängla. Salomon Engström genomförde en bytesaffär med Jonas Peter Persson och köpte av honom 1/8 mantal i Hammarglo.

Salomon Engström fick bland annat sonen Edvard som så småningom blev lots.

Rosqvistarnas förfäder

Jonas Peter Persson som alltså 1857 trädde till som lots och gårdsinnehavare var född 1820 på Ödängla och var alltså generationskamrat med Gustaf Lundqvist. Hans mor och Gustafs mor var dessutom systrar och härstammade båda från båtsmannen Carl Snabb i Nytingsmåla.

Jonas Peter var gift med en verklig inlandsflicka, Maria Lovisa Axelsdotter, född i Långemåla 1824. Deras son, Otto Gerdes (1860 -) skulle komma att följa i faderns fotspår och bli lots.

Han tog sig då namnet Rosqvist, en ännu i våra dagar känd lotssläkt. Mest bekant är väl Birger Rosqvist, riksdagsman från Oskarshamn.

17 augusti 1857 - norsk brigg går på grund

Det lilla grundet Kasällebåden har sitt namn efter briggen "Gazelle" från Arendal i Norge som gick på grund här den 17 augusti 1857. Gazelle kom från Härnösand med last av plank och skulle till Honfleur. Briggen var på 117 svåra läster. Enligt förlisningsregistret var närmaste holmen Eneskärs grund utanför Vällö.

Citat från förlisningsregistret: " Kl. 3/4 11 stötte fartyget, vilket fördes av skepparen J.C. Gremdersen, Arendal och ägdes av Julius Smith, Arendal, på Eneskärs grund i närheten av Stora Carlsö, samt gjorde en så stark överhalning att det hotade att kantra, varför stormasten kapades. Lasten kastades. Fartyget kom dock ej flott. Den 18 kl 1/2 5 f.m. infann sig lotsar från Vällö på fartyget. Med deras hjälp försökte man utan framgång med ankarets hjälp varpa fartyget av grundet. Eneskärs grund består av större stenar och skarpa klippstycken samt är beläget omkring 1/4 sjömil NO lotsplatsen Vällö. Däckslasten och inventarierna bärgades." Fartyget blev vrak och auktionerades bort på platsen den 2 oktober 1857. Den 9 november såldes inventarier på auktion i Mönsterås.

1857 - Skutan Moberg förliser - minst 9 omkommer

Den 22 september 1857, alltså bara en dryg månad efter Gazelles grundstötning, förliste skutan Moberg utanför Em. Enligt en muntlig tradition skulle skutan ha varit på väg från Mönsterås till Öland och därvid överraskats av en svår nordostlig storm. Härvid drev skutan på en både utanför Melgrund vid Em.

Enligt en uppgift skulle nio av 14 ombord ha omkommit. De flesta begravdes på Mönsterås kyrkogård, men en oidentifierad kvinna som förmodligen varit på skutan flöt upp vid Vällö. Hon begravdes enligt församlingens död- och begravningsbok på den kristeligen invigda begravningsplatsen på Vällö.

Begravningsplatserna på Vällö

Som tidigare nämnts finns det två begravningsplatser på Vällö, som båda är av kyrkan invigda.²³ De är också utprickade på 1843 års karta över Vällö och är så kallade bysamfälligheter och tillhör alltså alla hemman i byn gemensamt.

Begravningsplatsen på Kyrkogårdsudden är utmärkt med en ring av stenar och mitt på graven uppsatte lotsen August Lindström (1828 - 1918) ett träkors. Förmodligen är detta numera nedruttnat. Efter August Lindströms död har veterligen ingen vårdat graven.

Enligt en muntlig tradition skulle på Kyrkogårdsudden ha begravts en komediantska, det vill säga en skådespelerska som drunknat i Kalmarsund och drivit iland på Vällö. En syster till August Lindström, fru Kristina Lundqvist (1832 - 1906), som levde i min barndom, berättade att hon en gång for över till Bokö, på vilken Kyrkogårdsudden är belägen, för att plocka lingon. Hon lade då till med sin båt mitt för graven, som ligger endast några meter från sjön.

Då hon passerade graven såg hon en vessla som dansade på bakbenen som om hon varit på en varieté eller dylikt. Enligt den tidens uppfattning var det den döda eller hennes ande som dansade vid graven och utförde de konststycken som den döda utfört i livstiden.

Enligt rektor Goijers anteckningar drunknade den 19-åriga Kerstin Gustafsdotter från Öland år 1782. Hon återfanns vid Vällö året därpå och begravdes där den 26 augusti. Var hon begravdes har inte kunnat utrönas, men om uppgiften om att en komediantska skulle ligga på Kyrkogårdsudden stämmer, ligger Kerstin Gustafsdotter förmodligen på begravningsplatsen på Estenäs. Det uppges nämligen att endast en person ligger begravd på Kyrkogårdsudden. Vid Estenäs ligger tre personer. Även den graven är inramad med stenar cirka 20 gånger 10 meter. När de båda gravplatserna invigts har inte kunnat utrönas.²⁴

23 Enligt prosten John Sjöberg i Mönsterås-boken skulle någon invigd begravningsplats inte finnas på Vällö. Förf. (W.L) hävdar alltså motsatsen.

24 Uppgifter av Werner Lindström.

Lotsvisitation i juni 1871

Vällölotsarnas närmaste högste chef, Theodor Werling i Kalmar, kom på visitation den 15 juni 1871. Nu förs inte fullt så detaljerade anteckningar om respektive lots personliga förhållanden. Men det är fullt tydligt att Werlings förhållande till lotsarna på Vällö är överhetens eller i bästa fall den stränge fadern. Hör bara hur han beskriver förhållandena:

"Lotsarne hafva en lång och svår uppässning, men tror jag äfven, det de alltför mycket begagna sig häraf som ursäkt, då de sent borda fartyg med hissad lotsgös.

Stora och bra båtar äga de, så jag tror, att endast en sträng tillsyn till denna lotsplats skulle taga bort gamla vanor och sätta mera lif och påpasslighet i lotsarne.

Som yngste lotsen är den mest pålitligaste och mest kunnige i att skriva och föra dagboken, har jag, då ingen af de andra ville åtaga sig detta, antagit honom till förmanslots vartill äldste lotsen är oduglig."

Det är oklart på vilket sätt Werlings tankar tog fast form. Vi vet ju att Claes Lindström förde dagbok på ett ypperligt sätt fram till sin död 1896.

Fyren Dämman byggs

1871 - 73 byggdes fyren Dämman på ett gammalt lömskt grund. Grundet Dämman låg på 8 fots djup, cirka två och en halv meter. Med hjälp av tidens primitiva teknik satte man igång med att fylla upp med stenblock och stenkistor. Ovanpå dem byggdes så en plattform i granit och vågbrytare. Troligt är att bygget påverkade livet på Vällö en del. Antagligen fick en del unga män från skärgårdsbyarna arbete vid bygget. Stora mängder fyllmassor fraktades ut med skutor till grundet där fyren skulle byggas. Skutskepparna fick betalt efter hur mycket sten som fanns ombord då de lämnade fastlandet. Ibland hände det att en del av lasten lämpades över bord då det gick hård sjö i sundet.

Redan den 22 augusti 1871 fick vällölotsarna order från sin chef att hjälpa till med fyrbygget. Det var H. Theodor Werling som åter kommit till Svartö. Han hade ju så sent som under

försommaren besökt ön för visitation. Han beordrade nu lotsarna att "vid alla tillfällen tillmötesgå" kaptenen C.J. Knös som var den som ledde arbetet. De skulle ge alla begärda upplysningar och transportera kapten Knös. De skulle också sätta ut sjömärken och utföra lodningar.

Redan 1873 står det klart att den nya fyren på Dämman skulle ge lotsarna ett visst merarbete. Ute på fyren finns tre man som anställts för att sköta den. De hade vissa primitiva möjligheter att signalera till Vällölotsarna.

Werling gav 22 september order om att Vällölotsarna skulle segla ut till Dämman en gång i veckan. Dessutom skulle de varje dag vid middagstiden särskilt se efter om personalen på fyren hade hissats någon signal. I så fall skulle båt gå ut.

Om fyrpersonalen vid annan tid hissade signal gällde också att båt skulle gå ut. Lotsarna skulle få betalt i mitten av december eller sedan fyren släckts för året.

Enligt Claes Lindströms anteckningar tändes åter fyren på Dämman den 1 mars 1874. Det torde vara andra säsongen med den nya fyren som nu inleddes.

1874 - uniform för lotsarna

I takt med att den gamla lotsorganisationen alltmer blev en modern myndighet och ett ämbetsverk kom också nya bestämmelser. 1874 kom förslag om en särskild uniform för lotsarna och fyrpersonalen. Förslaget är mycket detaljerat och innehåller bland annat en mössa tänkt för lotsåldermän: "Mössa af blått kläde med skärm, enligt modell med 1/2 tum bred silfvergalon kring öfverkant och en smal silfverträns kring midten af mössbandet - framtill på bandet blå och gul kokard samt deröfver en hvit plåt enligt ritning."

Den 1 november 1874 kunde Edvard (1841 - 1905) och Carolina Lundqvist (1834 - 1922) flytta in i sitt nya hem, enligt Claes Lindströms anteckningar.

1875 - högre ersättning för farliga sjöresor

År 1872 hade det bestämts att båtlag som i dåligt väder seglat ut lots till fartyg eller bärgat en

nödställd besättning skulle få ersättning på högst 40 kronor. Det visade sig snart att summan inte räckte. 1875 beslöt kunglig maj:t om höjning till 100 kronor per båtlag som högsta belöning.

1875 - ett bröllop

Fjärdedag jul år 1875 vigdes Nils Hagenström och "skepparens" (Gustaf Lundqvists) dotter Alsina. I enlighet med traktens sed skulle det "skjutas" för brudparet. En man som kallades "Skurlan" hade laddat sin gamla mynningsladdare, men vågade inte själv skjuta av skottet. Då tog den 18-årige August Engström bössan och fyrade av. Krutladdningen exploderade inuti bössan som sprängdes. August Engströms hand blev så svårt skadad att den måste amputeras. Se även avsnittet om Onkel August, Augusts far.

1877 - Kanonbåt på pass i sundet

Våren 1877 stationerades kanonbåten Ingegerd i Bergkvara i södra delen av Kalmar län. Uppdraget var att hjälpa de fartyg som strandade inom fördelningen.

1877 - Lotsbåt ska föra rött segel

Det var inte bara stränga order om ökad tjänst och ökad vaksamhet som gick ut från lotsverket till Vällö. År 1877 till exempel fick lotsarna förhandsinformation om att storeglen på lotsbåtarna i framtiden skulle vara röda. Därför angav C. von Otter på lotsverket i Stockholm en bra metod för infärgning av segelduken som spriddes till alla lotsplatser:

"Brunrodt (Brunrot) kokas i saltlake till lagom tjocklek för att bekvämt strykas på duken. Omedelbart efter färgens påstrykning och innan denna torkat öfverstrykes varm, kokt linolja. På enahanda sätt förfares på båda sidor af duken."

Hösten 1877 - förmanslotsen irriterad

År 1877 anskaffade lotsstyrelsen en däckad lotsbåt till Vällö. Den tycks inte ha varit kvar

längre än till 1879.²⁵

Lotsarna hade vakt på lotskuttern i olika pass, en vecka i taget. Från hösten 1877 finns en vaktlista bevarad. Den har skrivits av J.G. Lindström som tog första vakten 15 - 22 oktober. Efter August Lindströms vakt har J.G. tvingats lossa seglen för att torka dem. Johan August Engström slipper anmärkning efter sitt pass mellan 29 oktober och 5 november. Om Peter Nilsson skriver förmanslotsen syrligt: "Jag icke sett honnom med sin fot på Kuttern under vakttiden".

Claes Wiktor Lindström slarvade flera gånger med seglen så att J.G. Lindström fått lossa dem för torkning. Den siste som är antecknad denna höst är C.J. Lindström som inte heller syns till i kuttern under sin vakttid mella 19 och 26 november. Det verkar onekligen som om förmanslotsen är lite irriterad på sina kollegor och grannar, men frågan är om han kunde göra mera än klaga.

Hösten 1877 började lotsarna bygga vakthus och båthamn på Romp. På våren 1878 var byggena färdiga. Uppassningen började den 3 juni.

Uppassningshuset på Romp brädkläddes och rödfärgades först 1880.

Föreskrifter om lotsningen år 1878

Förutom de allmänna regler som fanns för lotsningen runt Sveriges kuster utfärdades föreskrifter för varje enskild lotsplats. 1878 utfärdades sådana regler vid två tillfällen. Här återges det dokument som ännu finns bevarat hos Dagmar Lindström och som torde ha tillhört Johan Gustaf Lindström.

"Föreskrifter angående lotsuppässningen å Wällö för juni månad.

1) Förmanslotsen eger fördela lotsarne så: att tvenne uppäss på Wällörump en vecka i sänder och skall vaktombytet ske hvarje måndags morgon; oXH få de, som haft vakten icke lemna station förr än de blifvit aflöste.

²⁵ Under säker flagga, sid 117.

2) Vid gamla station skall alltid en hafva utkiken, dels för att uppassa på signal från Wällörump och dels för att kunna lemna lotsbiträde åt fartyg från skärgården. Derjemte skall alltid en af de andra lotsarne finnas klar att öfvertaga utkiken om den tjenstgörande kallas i tjenst. Dessa tvenne lotsar som tjenstgöra för dagen få icke deltaga i seglingen, så vida ej så hårt väder inträffar och de öfrige ej räcka till för lotsning från sjön, att de behöfvas för båtens bemanning.

3) Kulan skall alltid vara hissad på signalstången å Wällörump när lotsar der finnes att tillgå. När bägge lotsarna utgår skall den nedhalas, hvarefter utkikslotsen på Wällö genast rapporterar derom till Förmanslotsen hvilken eger vidtaga tjenliga medel för andra lotsars ditsändande antingen med stora båten eller med småbåtar, beroende på väderleksförhållandena. den vid Rump uppässande skola så mycket som möjligt deltaga i seglingen med lotsbåten och alltid då den ligger till sjöss men få ej medfölja in till gamla station då båten dit inseglar. Samtliga lotsar skola taga del, såväl af denna som Lotsen Dahlgrens instruktion samt ställa sig båda till noggrann efter rättelse. Kalmar den 31 maj 1878. C. Wennerström.

4) Då signal kulan vid Dämmans lotsplats är nedhalad skola lotsarne vid Wällö rump med uppmärksamhet efterse ankommande fartyg, för att med lotsbåten utgå vid förefallande lotsning. Wällö Rump den 5 juli 1878. Under lotsfördelningschefens frånvaro C.V. Kinnman."

Den Wennerström som skrivit under de första tre punkterna var högste chefen inom Kalmar fördelning i lotsverket. Han hette Bror Carl Wennerström och var född 1847. Han hade utnämnts 1875 och var chef fram till 1881 då han efterträddes av Adolf Ludvig Conrad Zielfelt.

Under juni månad 1878 och hela tre månader på hösten året därpå var lotsar utifrån på besök för att lära vällölotsarna att borda fartyg. 1878 var det lotsen Dahlgren som var utbildningsledare, men 1879 ersattes han av en Lorentzson.

Flottan skänker glans åt Vällö

Mot slutet av 1800-talet hände det att delar av den svenska flottan förlade övningar till områdena kring Vällö. Severina Engström lär ha berättat hur roligt ungdomen på ön haft då

flottan låg på reddan - Vällöfjärden - med sina korvetter. Dagtid hade de övningar långt ute till havs. Om kvällarna på helgerna blev det dans på dansbanan vid Mjölkekås där byborna och flottisterna roade sig.²⁶

Lantmäteri på ön

Åren 1875 - 1883 gjordes försök till laga skifte på Vällö. Gårdsägarna hade mycket svårt att komma överens. En tvistefråga tycks ha varit att en del ville undanta vissa holmar och småöar från skiftet.

17 juni 1886 kom äntligen skiftet igång. Resultatet blev bland annat att en av byns gårdar måste flyttas. Karl och Carolina Lindström fick bygga sig ett nytt hem vid Mjölkekås. Deras hus stod inklämt mellan "Åldermans" (nuvarande Oskar Jonssons) och Mannussons²⁷ hus (numera Bernt Karlssons) mitt i byn. Lindströms nya hus stod inflyttningsklart 3 december 1889. Platsen de byggde på hade tidigare varit dansbana. Se tidigare avsnitt.²⁸

1882 tog lotsarna ner den gamla upppassningsbåken. Året därpå sattes en ny båk upp på den gamla lotsplatsen i byn. 1887 flyttades den till Rump.

Ångaren Malmöhus öde år 1882

Enligt Claes Lindströms anteckningar sjönk ångaren Malmöhus nordost om Taktön. 15 personer drunknade och tio lyckades ta sig iland på Vällö.

(MERA...)

1883 fick lotsarna en ersättning för den 1879 borttagna lotskuttern. Den nya båten beskrivs som en "Gottlandsbåt". Inte heller den fick man behålla så länge. Sedan lotsplatserna på Vällö

26 Uppgift av Irene Lundqvist 1989-03-27.

27 Anders Magnus Nilssons familj kallades allmänt Magnussons. Claes Viktor Lindström skriver i sin dagbok konsekvent Mannussons. Han stavning kan ha reflekterat öbornas genuina uttal av namnet.

28 Uppgift av Irene Lundqvist 1989-03-27.

och Dämman slagits samman överfördes gotlandsbåten till lotsplatsen på Skäggenäs, norr om Kalmar, och Vällö fick en annan mindre lotsbåt.

En sjöolycka 1883

Den 17 december 1883 seglade Anders Magnusson bort sig mellan Runnö och Vällö, berättar Claes Lindström. Inte förrän den 1 april 1884 hittade Tyko () liket när han skulle bygga en skåre²⁹ på Malmudd. "Han letade tångruskor men hittade en stövel..." berättar man på Vällö ännu idag.

1884 reparerades vågbrytaren på Romp och där byggdes en ny båtbygga och ny signalstång.

1884 den 5 november på aftonen seglade August Jonsson? Magnussons måg bort sig inne i Båtnäsviken. Claes Lindström skriver medlidsamt om den drabbade fattiga familjen: "dom har så mycket som dom tål. Hårda törnar".

Vällös egen jordemoder

"8 november på aftonen kom Lotti Magnusson med en liten tös." Så antecknar Claes Lindströms i sin dagbok när Agnes Albertina Maria Nielsen föds hösten 1884. Charlotta Andersdotter, som modern kallas i kyrkoböckerna, var dotter till Anders Magnus Nilsson, som hösten innan hade drunknat. Hon var gift med den danske sjömannen Niels Peder Nielsen från Köpenhamn. De bodde någon tid på Vällö.

Vällö hade under många år en barnmorska eller jordemoder i Augusta Lindström, född Lundqvist (1846 - 1936). Augusta hade åtminstone nio barn själv och var därmed väl meriterad för sin uppgift. Det är inte bekant om hon var med vid ovanstående förlossning, men hon var ofta anlita. Det hände till och med att hon budades från andra byar och fick åka över vällöfjärden för att hjälpa barnaföderskor.

²⁹ skåre = gömsle för sjöfågelskyttar, vanligen byggt av sten.

9 november 1884 seglade lotsen Carl Rundqvist bort sig mellan Svartö och Dämman.

1884 befriades Vällös hemmansägare från lotsningsskyldigheten och förpliktades att i stället svara för ordinarie rotering med 9/5 rote vid Smålands båtsmanskompani.

*** KOM ROTERINGEN TILL UTFÖRANDE?**

Den 1 oktober 1885 slogs lotsplatserna Vällö och Dämman ihop: "Idag trädde Dämmans och Vällö lotsar tillsammans" (Claes Lindströms ant.)

Samtliga hemman lämnade mot ersättning för skogen en tomtplan på Romp om två tunnland. Där skulle lotsverket bygga upppassningsstuga och bostad för lotsen.

Det verkar som om vällöborna inte riktigt litade på att lotsverket kunde betala sina anställda ordentliga löner. I överenskommelsen ingår nämligen följande passus: "lotsarna och deras familjer må icke falla ön i fattigvårdhänseende till last".

Tidigare hade skola hållits inne i byn, men nu höll lotsverket skola för lotsbarnen på Romp med egen lärarinna. Fram till strax efter sekelskiftet fanns det ingen skola inne i byn, utan bybarnen fick gå de cirka fem kilometrarna ut till Romp.

1903 byggdes dock det nya skolhuset inne i byn och nu blev det lotsbarnens tur att traska en halvmil i stället. Byskolan var sedan i bruk fram till 1969.³⁰

Det är oklart hur regelbunden skolundervisningen var vid den här tiden. Ännu vid 1800-talets slut kunde det tydligen vara ganska slumpartat hur mycket skolundervisning barnen fick. En notis i Mönsterås-Tidningen 12 december 1896 omtalar: "Examen förrättades den 7 dennes med småskolan å Vällö. Av de avlagda svaren framgick att både lärare och barn väl använt sin tid, helst om man besinnar att ingen skola hållits förut under närmare ett par år."

Den 26 augusti 1886. "En sådan torka minns ingen som lefver nu. 2 1/2 månad utan regn."
Claes Viktor Lindströms ant.

30 Uppgifter om skolan här: Irene Lundqvist 1989-03-27.

1887 - "Vällökungen" föds!

Den man som långt senare skulle komma att personifiera vällöbornas motstånd mot allt som hotade deras existens föddes den 15 mars 1887. Georg Engströms ankomst till jorden kommenterades så här av dagboksskrivaren Claes Viktor Lindström: "Idag har Severina fått sig en son på sidolinjen, den uslingen." Kanske uttrycker det till synes hårda ordet snarare medömkan än förakt.

Georg Engströms mor var alltså Severina Engström, dotter till "Onkel August" Engström (1830 - 1915).

Den 17 maj 1887: "Idag tog dom utkiken härifrån till Romp." (Claes Lindström ant.)

Mot slutet av 1800-talet ökade folkmängden stadigt på Vällö. Enligt Claes Lindströms anteckningar var befolkningen vid 1885 års slut 92 personer, tio år senare bodde 105 personer på ön.

Byggnader och bryggor vid Romp kräver ständigt underhåll. 1888 satte man steg på utkiksbåken och trappsteg. Bryggan reparerades och tjärades och där gjordes en trappa. Bagarestugan kläddes med bräder invändigt och målades invändigt. Signalbåken tjärades, fick ny signalkula och lina.

Den 20 november 1890 upphörde lotsuppassningen på Dämman, uppges i en anteckningsbok efter Verner Lindströms far.

1891 fogades vägbrytaren på Rump med cement. Det hjälpte emellertid inte mot hårda isvintrar. 1893 tvingades man reparera igen, byggmästaren Carl Pettersson utförde arbetet.

1894 fick lotsplatsen en flagga och då sattes en flaggstång upp.

I juli 1896 var det dags att sätta upp en ny utkiksbåk vid Romp.

Vällöbor i främmande länder

Flera vällöbor hamnade i främmande länder. Ibland som sjömän och ibland som emigranter. 19 februari 1892 dog en av dem, Enock Lundqvist, i gula febern mellan Rio de Janeiro och Victoria. Enock var son till Gustaf Lundqvist.

En brorson till Enock, Edvard och Carolina Lundqvists son Axel, dog i en olyckshändelse den 4 september 1897 vid Kap Horn. Han var endast 22 år gammal, men enligt sorgbrevet redan styrman. Föräldrarna, som var i 60-årsåldern, hade bara denne son.

* (FLERA??)

Fisket under 1800-talet - ökad betydelse - export till Tyskland

Under 1800-talet ökade fisket i betydelse. Tyska fiskuppköpare började komma till ön.

Den 28 juli 1895 kom de tyska fiskuppköparna Otto Last och Johannes Stövanse till Vällö första gången, enligt Claes Lindströms anteckningar. Kanske var det första gången den säsongen. En annan uppköpare som nämns är Kriessen och Johannes Stövanses far Heinrich.

I slutet av 1800-talet seglade vällöborna ofta till Oskarshamn då de skulle sälja fisk. Skulle man någon söndag besöka högmässan var det naturligt att segla till Påskallavik och inte till Mönsterås som ligger betydligt mera avlägset.³¹ Påskallavik hade på 1880-talet cirka 150 innevånare - obetydligt fler än vällöborna.

Fisket varierade mycket år från år. 1894 konstaterar Claes Lindström (1832 - 1896): "inte ål, ej fisk, så klen med fisk av alla slag minns ingen..."

31 Uppgift av Irene Lundqvist 1989-03-27.

Hård vinter 1895

Claes Lindström konstaterar den 12 februari 1895 att snön ligger 1 1/2 aln på jämn mark. Det innebär ett snödjup på 90 centimeter.

20 maj 1895 - bark går på okänt grund

Redan på 1870-talet hade C.B. Lilliehöök på lotsverket funnit anledning att i ett cirkulär påminna Sveriges lotsar om att de hade skyldighet att hålla ordning på farlederna och kontrollera att de nya större fartygen med större djupgående inte skulle få problem.

1895 inträffade en grundstötning på ett grund som tidigare varit okänt. Det var barken Exelsion som gick ut från Em den 20 maj. Förmodligen var lotsförmannen J.G. Lindström ombord som lots. Men trots hans stora erfarenhet gick Exelsion på grund väster om Kungsholmen.

I ett särskilt dokument som undertecknades av tre lotskollegor, C.W. Lindström, A. Lindström och P. Nilsson, konstateras att detta grund varit okänt fram till den dag grundstötningen skedde. Om och i så fall hur detta dokument användes är ännu inte utrett.

En drunkningsolycka hösten 1895

Claes Lindström berättar i sina anteckningar den 18 november 1895 att en Axel (Claes son?) hittar Olanders? båt och saker. Den 26 hittas hans döda kropp på Västerskärsrevet. Den 2 december begravs Olander i Kalmar.

Den 30 mars 1896 dog dagboksförfattaren Claes Lindström.

December 1896 - is kommer och går

Enligt en notis i Mönsterås-Tidningen den 12 december 1896 var det is på Vällöfjärden i början av månaden: "Den Bores brygga som slagits mellan Vällö och fastlandet blev i hast tillintetgjord. Det hör för övrigt till sällsyntheterna att den efterlängtrade

isbryggan mellan öarna och fastlandet lägges före jul."

Vällöbo på fastlandsbesök blir misshandlad

Många vällöbor har sökt avkoppling och nöjen utanför ön. De har också med sina orkestrar (se nedan) turnerat i bygderna. Ungdomarnas resor till fastlandsbyar har i många fall lett till äktenskap så småningom. Sådana kontakter var emellertid inte helt utan komplikationer.

I Mönsterås-Tidningen den 12 december 1896 kan man läsa om när Emanuel Peterson fick stryk! "Lömskt överfallen blev ynglingen E Peterson från Vällö, vilken lördagsaftonen den 5 dennes besökte en fest i Forsabyn. Peterson, som färdades på velociped, blev då han helt artigt frågade några passerande om rätta vägen tilldelad flera slag i ansiktet. Den som utförde detta nidingsdåd är väl känd och då vittnen torde finnas, kan man förmoda att han icke skall undgå näpst för sitt omanliga tilltag."

Sång under arbetet

Byskomakaren Jonas Stolt från Högsby berättar i sina minnen om seden att sjunga under arbetet utomhus, en sed som han tycker har avtagit mot slutet av 1800-talet då han skriver sina minnen. Jag är övertygad om att skärgårdsborna i alla tider sjungit under enformigt arbete eller kanske särskilt under resor för att fördriva tiden. Det berättas om hur ödänglaborna njutit av vällöbornas sång som hördes långt in på land då de reste till Mönsterås!

1876 dog en av Vällös sångare, Erik Petter Lindström. Han hade till och med smeknamnet "Kantorn" på grund av sin vackra sångröst.

1899 genomfördes en stor reparation vid lotsbostaden. Bland annat tätades rummen med drev, något som bör ha gett den rätta atmosfären åt lotsarnas hem. Vidare byggdes en segelbod och målades utkiken. Inhägnaden runt lotsplatsen skulle repareras, men lotsverket anslog inte tillräckligt med pengar, "kostnadsförslaget räckte ej till". Det första året av det nya seklet blev inhägnades ändå reparerad.

Källor till Vällö under 1800-talet:

Stranda Härad's dombok

J.W. Goijer: Anteckningar till en Mönsterås sockens historia (förkomna?)

Claes Lindströms anteckningar.

Mönsterås sockens kyrkoböcker.

Lotsmönstringar.

Byskomakaren Jonas Stolts minnen.

STRANDA. Anton Sjöberg: Den gamla fyren Dämman.

7 VÄLLÖ UNDER 1900-TALET - INTENSIVT FISKE - AVFOLKNING

"Vi vill inte ha pengar,
för pengar rullar och försvinner,
men ålen han återkommer år efter år."

Georg Engström 21 augusti 1950.

Vällö vid början av det tjugonde århundradet

Trots att man ännu inte börjat använda de effektiva bottengarnen i ålfisket var det goda tider för vällöborna i början av 1900-talet. Ett bevis för det är att flertalet boningshus på ön är uppförda mellan 1900 - 1914.³²

Vid sekelskiftet hade Vällö utmärkta kommunikationer. Ångfartygen Jarl och Viking gick från Oskarshamn via Borgholm till Kalmar. De lade till vid Estenäsbyggn på Vällö. Öborna kunde åka med och även få hem varor med båtarna. Ångbåtarna gick en led mellan Trolleholm och Barreskär.

Det var med ångbåtarna öns handelsman, Franzén, fick hem sina varor. Han hade affär i den numera rivna bostaden (Stig Engströms sommarstuga). Franzén hade två affärer på tomten. I den ena såldes livsmedel och i den andra mera praktiska ting. Det han inte hade att sälja var

32 Uppgift av Irene Lundqvist 1989-03-27.

lätträknat!³³

Musik och dans på den glada ön

När seklet var ungt hade Vällö en egen musikkår! Den bestod av Gunnar Lundqvist, trummor, John Lindström, ess-kornett, Verner Lindström, b-kornett, Axel Lindström, tenorbasun, Isak Lindström, bastuba, Arvid Lundqvist och handlare André, båda horn.

Det fanns ännu en orkester på ön. Den hette Stormvägen och var även ute på andra ställen i socknen och spelade till dans. Med i Stormvägen var: Ivar Lindström, cittra, Enoch Thiman, fiol samt Henrik Thiman (okänt instrument).

På den idag ofta så tysta ön gick det då betydligt mera livat till. Det fanns en dansbana där skyttepaviljongen nu står och år 1903 uppfördes själva paviljongen. Där hölls fester och Ivar Lindström har berättat att där kunde vara över 1 000 personer på vissa tillställningar. Det gick båturer till och med från Oskarshamn inför dylika evenemang!

1902 grenomfördes en rejäl uppsnyggning vid lotsplatsen på Romp. Flera hus målades, bland annat "latrinbyggnaderne".

April 1903 - svår storm!

Hösten 1950 besökte Oskarshamnstidningens utsände reporter Eric Lönnbom Vällö och fick då höra om dramatiska händelser.

"Utanför ett av husen träffar vi byns handelsman hr J. André som gärna berättar för oss om gångna tider, och medan vi vandrar ner mot sjön berättar han om den fruktansvärda stormen den 19 - 20 april 1903 då han och hans sväger Otto Last, låg i Kalmar hamn med dennes fiskesump, och hals över huvud måste ge sig ut och bärga fartyget. Det var den natten som en stor ångare "Mercur" på 2 000 nettoton trots de två ankaren och maskinen på full fart framåt inte kunde ta sig fram i den grova sjön utan från att ha kommit i höjd med Dämmans fyr blev kastad upp på sandbankarna vid Köpingsvik. Vattenståndet var så högt att för att få loss fartyget då stormen bedarrat, måste man gräva en kanal i sanden."

33 Uppgift av Irene Lundqvist 1989-03-27.

20 oktober 1904 - En skolavslutning

I Mönsterås-Tidningen kunde man den 26 oktober 1904 läsa följande:

"Examen förrättades i Vällö folkskola den 20 dennes. Förhöret vittnade om, att barnen erhållit en gedigen undervisning, avseende att bringa de unga till eftertanke utan övande av ett tröttande läxplugg. Avslutningstalet hölls av läraren, hr O Ideström, som utvecklade innebörden av inskriften över ingången till Uppsala universitets hörsal: "Att tänka fritt är stort, att tänka rätt är större". Barnens och föräldrarnas tack framfördes av hr O Franzén, som betonade kunskapens makt.

Detta var folkskollärare Ideströms första examen på Vällö. Följande barn erhöilo avgångsbetyg: Elsa Rosqvist, Ernst Lundqvist, Gustaf Lindström och Verner Lindström."

Maj 1907 - den gamle lotsen går bort

14 maj 1907 dog den gamle kronolotsen Peter Nilsson-Holmström i en ålder av 84 år. Han hade varit sängliggande i tre år. Två månader tidigare hade hans fru dött.

Den 20 maj begravdes han. Det blåste en hård nordostlig vind när man förde den gamla mannens stoft från ön. Mönsterås-Tidningen skriver: "De gamle på ön minns som en egendomlighet, att just lotsarnas begravningsdagar brukar vara ovädersdagar."

1907 - ett drunkningstillbud.

En dag i slutet på september 1907 lekte Karin Lindström (1898 -) och Anna Lundqvist (1897? -) på en båtbygga. Mönsterås-Tidningen berättar i en notis att den nioåriga Karin plötsligt ramlade i sjön. Den manhaftiga Severina Engström och hennes piga Ester Nilsson gav sig ut med en båt för att undsätta. Ester fick slänga sig i sjön för att kunna rädda Karin, som var nära att gå till botten. Det noteras att ingen på Vällö kan minnas att något barn drunknat till följd av lek i närheten av vattnet.

Mönsterås-Tidningen berättar samma månad om när Fabian Engström tröskade den 26 september. Rätt som det var sprang stjärnhjulet med sitt drevhjul sönder. Bitarna flög i luften, men ingen skadades.

1907 - Georg Engström får en idé!

Vällöborna har i bygden haft namn om sig att vara öppna för nyheter - ofta till skillnad från runnöborna. Ett exempel på detta är traditionerna om hur bottengarnen kom till Vällö.

Det ska sägas att det finns flera olika versioner av vem som var först med bottengarnen. Sanningen är väl att flera fått impulser och ideer samtidigt.

År 1907 besökte den då unge Georg Engström en fiskeriutställning i Danmark. Där visades de nya bottengarnen. Enligt uppgift kom impulserna från en svensk-amerikan, som sett den här typen av redskap i Columbia River.³⁴

Enligt en annan källa³⁵ började ålbottengarnen användas 1921 på Vällö. Idén kom närmast från Robert Andersson i Vassmolösa. De första bottengarnen var färdigbundna, men snart band öborna sina egna bottengarn. Först med de moderna fiskeredskapen var Georg, Melker och Bernhard Engström, Emanuel Peterson, Thimans samt John och Ivar Lindström.

Bottengarnen innebar något helt nytt för fisket. Vällöborna kunde genast märka skillnad på fångstens storlek. Man fortsatte emellertid även efter 1921 att sätta ut håmmor.

Inte förrän 1927 infördes bottengarnen på Runnö!

Ryssjefisket kom igång på 1930-talet. Såväl ryssjor som håmmor bands av fiskarna själva. Färdiga slingor kunde inte köpas förrän på 20-talet.

Gamla fiskemetoder som notning förekom fortfarande långt in på 1900-talet. Ivar Lindström,

³⁴ Uppgift i STRANDA 1954.

³⁵ Ivar Lindström.

född 1901, har berättat att man kunde sitta och sy en hel not inne i Georg Engströms stora rum. Vid notet hade de sedan hjälp av så kallade lottnotare som arbetade mot lön.

Fångsten vid notningen delades i tre delar. Lindströms fick en del, Engströms en del och lottnotarna en del.

1916 fick man vid notning i midsommarveckan upp 10 000 kilogram mört i Norstöfjärden! Priset för mört var vid den här tiden 30 öre kilot. Notlaget tvingades snabbt telegrafera efter fiskuppköpare Last i Tyskland så att han kunde komma dit med sin sump. 3 000 kronor år 1916 motsvarar i 1989 års penningvärde cirka 60 000 kronor.³⁶

P.A. Holmström var lotsförman från år 1903. Holmström efterträddes som lotsförman av Josef Lindström (1876 - 1946) som innehade tjänsten till år 1929 då Vällö lotsplats drogs in.

Vintern 1909 - 10 var tämligen mild till en början. Mönsterås- Tidningen noterar den 19 januari att vällöborna fångat 800 kilogram vitfisk i ett notvarp. Fisken såldes till tyska fiskgrossister.

* OBS FÖRKLARING AV ORDET VITFISK...

Den 26 januari har det börjat bli is på Vällöfjärden.

Ny affär på ön

1909 eller 1910 byggdes ännu en affär på Vällö. Det var den nuvarande affärsbyggnaden mitt i byn. Anders Mannus Nilssons son, som tagit efternamnet André startade den nya affärsverksamheten. Under något år fanns det faktiskt tre affärer på ön, men Franzén som var gammal och handikappad avvecklade snart sin rörelse. Handlare Andrés affär övertogs många

36 Irene Lundqvist 1989-03-27.

är senare av Lisbeth Augustsson som drev den till sin pensionering 1977.³⁷

Kanonkula på Prästen

Var det Vällös dramatiska förflutna som gjorde sig påmint den 10 augusti 1910? Då hittades en kanonkula på Prästen. Vikt 5,85 kilogram.

Gustaf Lundqvist (1821 - 1910)

Strax före jul 1910 avled Gustaf Lundqvist, som 70 år tidigare, som 20-åring kommit till Vällö. Nu hade han ett otal ättlingar på ön.

Enligt Mönsterås-Tidningen hade Gustaf Lundqvist ägnat sig åt skepps- och båtbyggeri. Han hade idkat sjöfart på Östersjön och senare köpt hemman på Vällö för att ägna sig åt jordbruk och fiske. Sedan yngsta sonen dött hade han legat till sängs.

1911 - 39 - regelbundna militärövningar

Mellan åren 1911 och 1939 hade försvaret övningar vid Vällö varje år från den 27 april och cirka en månad framåt. De första åren var det enbart jagare - som fått namn efter asagudarna - som övade. Så småningom ingick såväl u-båtar som flyg i övningsstyrkan. I början av 1930-talet var hela 12 flygplan med vid övningarna. Det var sjöflygplan med pontoner och hangarer byggdes för dem vid Estenäs.

1912 - innovatören Engström inför nymodigheter

³⁷ Uppgift av Irene Lundqvist 1989-03-27.

Adolf Lundqvist och Georg Engström byggde år 1912 en båt med ruff. Till den köptes Vällös första båtmotor, en Norrbackens tändkulemotor som gick med motorfotogen. Enligt en sagesman var den på 12 hästkrafter.³⁸

Den 28 januari 1914 skriver Mönsterås-Tidningen att man fått en ny vikarierande lärarinna vid flyttande mindre folkskolan på Vällö: Karin Persson från Tomelilla.

1916 - tragisk drunkningsolycka

Midsommardagen den 24 juni 1916 var Vivan Lindström, född 1908 och alltså åtta år gammal, ute och rodde i Mjölkekås tillsammans med två av Linders flickor, Mebel och Ellen, från Berg. Vivan föll över bord och ingen lyckades hjälpa henne och hon drunknade.

Carolina Lundqvist, faster till Axel Lindström, fick uppgiften att gå med sorgebudet till Wendla och Axel. Axel befann sig ute på Romp och fick hämtas hem. Vivan var den yngsta av familjens fyra barn och Karin den äldsta. Karin hade ju varit nära att drunkna år 1907, som vi tidigare sett, men hon kom att leva ända till 1980- talet.³⁹

Den första moderna vattenledningen lades 1924 eller 1925. Det var Ivar Lindström, född 1901, och John Lindström som drog ledning mellan brunnen på Vedkullen och ladugården.⁴⁰

*"FÄRJEFÖRBINDELSE" * BÅTFÖRENINGEN

* POSTGÅNG

Fisket tar överhanden

Vid mitten av 1920-talet var förändringen av byns näringsliv ett faktum. Boskapsskötsel och jord- och skogsbruk fick stå tillbaka för fisket som genom bottengarnen fått en lysande

38 Irene Lundqvist 1989-03-27.

39 Irene Lundqvist 1989-03-27.

40 Irene Lundqvist 1989-03-27.

utveckling.

1928 - Georg Engström säljer Kungsholmen

Vällö naturreservat, som bildades 1973, omfattar hela vällöarkipelagen med ett viktigt undantag: Kungsholmen. Ön har ett synnerligen säreget utseende, med ett stort antal tallar som alla synes vara lika gamla. Anledningen lär vara en skogsbrand på ön.

Kungsholmen hade redan 1911 sålts till ett trävarubolag för att kalhuggas. Georg Engström köpte emellertid tillbaka den. 1928 sålde han ön till Kungliga Vetenskapsakademien för 1 450 kronor.

I köpekontrakt och andra handlingar framgår det bara att ön förvärvas till naturskyddsändamål, men dessa preciseras inte närmare. En lustig detalj är att tre träd på ön inte ägdes av Engström utan av lotsverket.

Akademien ägde ön ända till 1946 innan den slutligen fridlystes. När så naturreservatet bildades i början av 1970-talet kom ön att inte omfattas av de allmänna bestämmelserna. Enligt uppgift från Arnold Samuelsson på länsstyrelsen i oktober 1989 kommer Kungsholmen så småningom att ingå.

Lotsverksamheten upphör

1929 eller 1930⁴¹ stängdes lotsstationen på Vällöromp. Därmed var en epok tillända och lotsningen försvann från ön efter många hundra år. Verksamheten och lotsarna flyttade till Påskallavik. Idag minner endast några husgrunder och en vågbrytare om lotsverksamheten på Romp.

Bostadshuset flyttades in till byn av John Lindström, segelboden är numera den lilla sjöboden vid Bytteskär och brygghuset fick bilda stomme i Engströms hus vid Horns udde på norra Öland.⁴²

41 Verner Lindström anger 1929, Irene Lundqvist 1930.

42 Irene Lundqvist 1989-03-27.

1930-talet - Världskändisar dimper ner från skyn

Den tidiga flygtrafiken mellan kontinenten och Stockholm tvingades liksom medeltidens handelsfartyg att navigera längs den svenska kusten. Följden blev att Deutsche Lufthansas flygplan flera gånger tvingades gå ner vid Vällö på grund av dåligt väder eller fel på motorerna. Särskilt många gånger hände detta åren 1929 - 30.

En av flygbolagets piloter var gammal krigshjälte från första världskriget och hade efterträtt den legendariske "Röde baronen" von Richthofen i ett flygförband. Han var gift med en svenska och hette Hermann Göring. 1929 eller 1930 tvingades Göring gå ner med sitt plan vid Eneskär på grund av dimma. Ivar Lindström, född 1901, hämtade upp honom och han bjöds på kaffe tills dimman lättat.

Vid ett annat tillfälle var det Ivar Kreuger, tändstickskung, som blivit strandsatt på Vällö. Även han skall ha kommit med det tyska flygbolagets plan. Kreuger, som enligt officiell historieskrivning begick självmord 1932, hade uppenbarligen spenderbyxorna på sig vid sin vällövisit. Han betalade nämligen kaffet med 100 kronor! Det motsvarar i 1989 års penningvärde cirka 1 500 kronor.⁴³

Vällös gårdar år 1939

I boken Svenska gods och gårdar som trycktes 1939 redovisas några av gårdarna på Vällö. Tyvärr finns inte alla med, men bokens bärande idé var att bara de som köpte boken kom med i den!

Vällö nr 1. Det här är John Lindströms (1900 - 1959) gård. Det anges att den kommit i släktens ägo 1876 genom köp. Gården omfattar 37,2 hektar, av det är bara en hektar åker, storparten är skogs och hagmark. Taxeringsvärdet anges till 18 000 kronor. Mangårdsbyggnaden har flyttats till sin nuvarande plats 1930. Ekonomibygnaderna är byggda år 1902. På gården finns en häst, två kor, ett svin och sex höns.

43 Irene Lundqvist 1989-03-27.

Vällö nr 2. Det här är Carl Petterssons (1873 - 1955) gård. Den har kommit i släktens ägo år 1876 genom köp. Gården omfattar 49 hektar, varav 2,5 hektar åker. Taxeringsvärdet anges till cirka 19 000 kronor. Mangårdsbyggnaden är om och tillbyggd 1883. Ekonomibyggnaderna är från 1876. Här finns en häst, tre kor, ett ungdjur, två svin, elva får och tio höns.

Vällö 2:10. Det här är Harald Lindströms (1897 - 197?) gård. Den är på 20,3 hektar varav ett hektar åker och har varit i släktens ägo sedan den friköptes 1841. Taxeringsvärdet anges till 10 800 kronor. Mangårdsbyggnaden är uppförd 1924 medan ekonomibyggnaderna är från 1880-talet. Här finns en ko, ett ungdjur, ett svin och tio höns.

Vällö nr 3. Det här är bröderna Arvid, Gunnar och Henry Lundqvists hemman (födda respektive 1893,95 och 99). Gården kom till släkten när brödernas farfar köpte den. Arealen är 41 hektar, varav två åker och resten skogsmark. Taxeringsvärdet är 20 300 kronor. Mangårdsbyggnaden byggdes 1902, logen byggdes 1923, medan övriga ekonomibyggnader byggdes om 1928. Här finns en häst, tre nötkreatur, ett svin och tolv höns.

Vällö nr 3. Det här är Rikard Karlssons (1900 - ?) gård. Den har kommit till släkten 1876 genom köp, anges det. Av de 42 hektaren är två åker, resten skogs- och hagmark. Taxeringsvärdet anges till 10 400 kronor. Mangårdsbyggnaden förmodas vara uppförd i mitten av 1800-talet, men är efter det renoverad och ombyggd. Ekonomibyggnaderna är från 1936. Här finns en häst, tre kor, ett ungdjur och ett svin.

Vällö nr 3. Den sista gården som redovisas i "gods och gårdar" är Alexander (kallad Sander eller Sante) Lundqvists (1892 - ?)gård. Den kom till släkten genom Sanders farfar Gustaf Lundqvist (1820 - 1910). Arealen är 40,79 hektar varav två hektar är åker. Taxeringsvärdet anges till 10 100 kronor. Mangårdsbyggnaden är uppförd på 1880-talet och ekonomibyggningen 1923. Här finns en häst, tre kor, ett ungdjur, ett svin och 15 höns.

* RESTEN AV GÅRDARNA 1939 (planerat)

1939 - tragedin på Vällöfjärden⁴⁴

⁴⁴ Avsnittet bygger bland annat på en artikel i tidningen Sydöstran 1989-05-05 av Åke Ulvesjö.

Som nämnts tidigare hölls försvarsövningar i stor skala vid Vällö varje år i närmare 30 år fram till andra världskrigets utbrott. 1939 hade en del av kustflottan samlats till Vällöfjärden redan i slutet av april. Enligt uppgift berodde det delvis på att de militära cheferna inte ville att manskapet skulle delta i förstamaj- demonstrationer. Valborgsmässafton inträffade en tragisk drunkningsolycka där tio flottister omkom.

Den del av besättningen på torpedkryssaren Jacob Bagge som hade frivakt hade valborgsmässafton åkt in till fastlandet för att delta i helgfirandet. En liten jolleslup som fanns ombord på torpedkryssaren hade gått i skytteltrafik in till land. Den var inte godkänd för mera än sju man och befälet såg till att bestämmelserna följdes.

På natten när manskapet skulle ta sig tillbaka satte samma skytteltrafik igång igen. Men nu var man mera otålig. När det var 14 man kvar på land beslöt man att alla skulle gå i båten. Ute på fjärden, där det enligt uppgift hade blåst upp⁴⁵, kantrade båten och alla 14 hamnade i vattnet.

10 av de 14 var simkunniga och började nu simma mot land. Enligt en obekräftad uppgift hade en privatperson på land hört skrik på hjälp och gick ut för att rädda de nödställda. Men flottisterna som nu var uttröttade av att simma i dyblöta uniformer greps av panik. De försökte ta sig ombord på motorbåten, men lyckades bara välta den.

På grund av sin tunga motor sjönk motorbåten och i de tio drunknade tillsammans med den som gått ut för att hjälpa.⁴⁶

Svartöborna lär ha hört skriken från de tio som kämpade för livet. De trodde emellertid att det var det vanliga oväsendet från de unga flottisternas festande och brydde sig därför inte om ropen.⁴⁷

Paradoxalt nog blev det de icke simkunniga som överlevde den tragiska händelsen. De räddades så småningom av tillskyndande örlogsfartyg.

45 Irene Lundqvist.

46 Det finns ingen lokal tradition om detta tragiska räddningsförsök, därför måste uppgiften starkt ifrågasättas. I.L - m.

47 Uppgift från Irene Lundqvist 1989-03-27.

Meddelanden om tragedin gick första maj ut över landet via TT:s radionyheter. 10 av de 104 ombord på Jacob Bagge hade dött. Många anhöriga fick gå i ovisshet innan det till slut blev klart vilka som hade omkommit.

Fartygschefen på Jacob Bagge blev dömd som ansvarig för händelsen, något som han tog mycket hårt. Han tog senare sitt liv.

* VÄLLÖ UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET. (mera)

1944 - allierat bombplan går ned vid Sandö

1944 gick ett svårt skadat B-17-plan från England ner i havet vid Sandö. Det hade ramponerats svårt i samband med en bombräd över Berlin. Flygarna trodde att de var i Norge, som då var ockuperat av Hitler-Tyskland. Därför sänkte de planet.

Vällöfiskarna gick med sina båtar ut i hård storm för att rädda flygarna vilket också lyckades. Det var ett tungt jobb eftersom flygarutrustningen vägde åtskilliga kilon. När alla var räddade tog Olle Engström fram en svensk flagga som han hade i båten. Ivar Lindström, född 1901, säger än i dag att han aldrig sett maken till glädje. De tre från planet hurrade och grät om vartannat. Besättningen bestod av amerikaner, briter och en polack.

Flygarna fick stanna på Vällö över natten, men de svenska myndigheterna tog kommando genom att skicka ut hemvärnsgubbar till ön för att gå på vakt. Ett par av amerikanerna kom tillbaka som gäster till Vällö efter kriget, innan de åkte hem.⁴⁸

Elektrisk ström kom till Vällö år 1947.

48 Uppgift från Irene Lundqvist 1989-03-27.

1950-talet - hotet mot fisket

I början av 1950-talet förelåg ett förslag om nya fiskevattensgränser som oroade skärgårdsborna mycket. Tidigare hade varje byalags gränser ut mot Kalmarsund rent juridiskt varit något oklara, men man hade ofta hävdad raka gränser ut mot sundet ett stycke utanför den yttersta holmen. Björnö en bit utanför Yttre Långskär, Ödängla utanför Svartingskår. Vällö, som saknar större öar öster om Romp hade ändå sedan långa tider hävdad fiskevatten ett gott stycke ut i sundet.

Det nya förslaget om fiskegränserna innebar i korthet att skärgårdsbyarna skulle bara få äganderätt till vattnet inom ett visst avstånd från större öar eller där vattendjupet var mindre än ett visst antal meter. Flera av byarna skulle få sina fiskevatten betydligt beskurna.

21 augusti 1950 - fint folk på Vällö får ål och information

Icke förvånande gick nu bland andra "Vällökungen" Georg Engström till aktion. Han bjöd in landshövding och riksdagsmän till en informationsresa i Vällöskärgården. Dagens Nyheters utsände, Agne Hamrin, rapporterade så här i DN tisdagen den 22 augusti 1950:

" Corpus delicti - ål i alla tänkbara former, kokt, stekt, rökt - tronade som sig borde i centrum av det mäktiga frukostbord i Vällökungen Georg Engströms och hans makas nära nog legendariskt gästfria hem, där på måndagsmorgonen landshövdingen i Kalmar, en rad riksdagsledamöter och andra pampar hämtade krafter för en sjötur bland holmarna och skären omkring Vällö och Runnö i avsikt att skaffa sig informationer på ort och ställe om verkningarna av den proposition om ny fiskerättslag som skall upp till slutlig behandling vid den förestående höstriksdagen.

Vällökungen kallas han i dessa bygder, denne Georg Engström, och den hederstiteln bär han med all rätt. Ty han är en ovanligt initiativkraftig, uthållig och välförståndig man med uppenbara ledaregenskaper. Närhelst och varhelst hans hemös och hembygds intressen står på spel kan man vara säker på att Georg Engström likt en gammal stridshäst gnäggjar av kamplust och oförtövat beger sig ut i stridsvimlet.

Alltnog, den här gången kan man säga att Vällökungens initiativ var en akt av desperat självförsvar av sina egna, hemöns och en lång rad grannöars och grannbyars intressen. Därmed förhåller det sig så att det förslag till ny fiskerättslag som utskottsbehandlades i våras, men om vilket kammarbeslutet uppskötts till hösten skulle komma att få mycket allvarliga, om inte rent av ruinerande följder för fiskarbefolkningen på Vällö, Runnö samt kuststräckan söderut, åtminstone till Mönsterås.

Sedan urminnes tid hävdar denna befolkning rätt till fiske inom vissa gränser ut mot sundet. Propositionens nya regel om 300- meterslinjen räknad från stranden innebär att mycket betydande vattenområden som hittills varit enskild egendom, skulle göras tillgängliga för vem som vill utnyttja dem för yrkes- eller nöjesfiske.

Georg Engström svarade på en fråga av tredje lagutskottets ordförande, professor Holmbäck, om till vilken summa man kan uppskatta den ekonomiska förlust enbart vällöborna skulle komma att lida så att den direkt mätbara förlusten med all säkerhet kan beräknas till 30 000 kronor om året, en stor summa för öns 70 invånare - medan de indirekta skadeverkningarna oaktat de inte kan fixeras med siffror skulle bli kanske ännu mera kännbara.

Och överlantmätare Gunnar Arnberg i Kalmar, som också deltog i det informationsmöte till vilket Vällö- och Runnöborna hade inbjudit, kompletterade dessa uppgifter med att Vällö skulle få se sitt hittills skyddade vattenområde minskat från 2 640 till 1 940 hektar och Runnö sitt från 1 735 till 1 350 hektar. Men härvidlag är att märka att de vattenområden som sålunda skulle gå förlorade för denna idoga fiskarbefolkning utgör de mest vinstgivande delarna, och förlusten kan därför sägas vara ännu större än vad dessa siffror anger.

Länets riksdagsmän slåss för saken

Man kan därför inte misstycka att fiskarbefolkningen i denna del av Kalmarsund med djup oro ser framtiden an och att den är besluten att kämpa för sin rätt till sista ögonblicket, dvs. ända fram till det stundande riksdagsbeslutet. Det är helt enkelt dess ekonomiska existens som hotas.

Länets vid mötet närvarande riksdagsmän lovade också att som en man slåss för denna uppenbart rättvisa sak. Landshövding Wagnsson, som ledde mötet - vilket hölls i Vällö skyttepaviljong: Vällöfiskarna är ivriga och skickliga skyttar till allt annat - tolkade också utskottsordföranden Holmbäcks helt naturligt försiktigt formulerade yttrande vid detta som ett Bragelöfte. Georg Engström, den unge Hans Petersson, Paul Karlsson från Runnö och de

andra initiativtagarna såg också förhoppningsfulla ut när de summerade ihop intrycken av denna strålande soliga och varma sensommardag.

En del av de utsocknes gästerna anlände till Vällö med tulljagaren från Oskarshamn, en annan grupp kom med bilar till Svartö brygga, som är den närmaste tilläggsplatsen på fastlandet och där Georg Engström och Hans Petersson väntade med sina präktiga fiskebåtar, från vilkas master den svenska flaggan lyste lika blå som sundets fjärdar och lika gul som den flödande augustisolen. På Vällö brygga möttes så hela sällskapet och promenerade förbi de idylliska, flaggprydda gårdarna upp till det Engströmska hemmet, där som sagt husets värdinna väntade med egenhändigt nyrökt ål och ål i alla andra former.

"Här är vår bank"

Efter denna stadiga frukost embarkerade man den fina tulljagaren och började en oförlömligt skön, men också från studiesynpunkt utomordentligt givande kryssning bland de skogklädda holmarna och gräsbevuxna skären.

- Här är vår bank, sade Georg Engström och visade på en fjärd. Här är gäddorna, som vi måste lita till när ålen slår fel. Här har vi i fjol planterat ut två miljoner gäddyngel och sju miljoner sikyngel.

Tag det vattnet ifrån oss såsom den kungliga propositionen vill, och följden blir ett allmänt rovfiske under ett par år - och sedan är det slut med både gädda och sik!

Vid det avslutande informationsmötet på Vällö yttrades många välöverlagda ord. Det kanske klokaste av alla var det med vilket Georg Engström besvarade professor Holmbäcks fråga hur man ställer sig till problemet statens ersättningsskyldighet: Vi vill inte ha pengar, menade han, för pengar rullar och försvinner, men ålen han återvänder år efter år.

Av de riksdagsmän som tog till orda fick man veta att det här inte är någon partiskiljande fråga, och faktiskt tyckte högermannen Haeggblom, bondeförbundaren Gränebo, folkpartisten Nordkvist och socialdemokraten fru Torbrink vara upplyftande eniga om att hotet mot en flitig och förnöjsam medborgargrupps existens måste avvärjas."

Strid mellan skärgårdsbyarna och "frifiskare"

I traktens socialdemokratiska tidning, Oskarshamnsnyheterna, gick flera skribenter nu till

storms mot skärgårdsbornas krav på bibehållet fiskevatten. Med uppenbart falsk argumentation ville man hävda dels att jordlösa fiskare redan utnyttjade de omstridda vattenområdena, dels att skärgårdsborna nu ville utöka sina fiskegränser. I själva verket hade skärgårdsborna sedan länge försökt freda sig mot rent tjuvfiske från de som kallades "icke jordägande yrkesfiskare". Dessutom handlade det ju om att man ville bibehålla de gränser som sedan lång tid hävdats av de olika byalagen.

Argumenteringen fortsatte hela hösten 1950 och de så kallade "frifiskarna" skrev bland annat till riksdagens tredje lagutskott, vars ordförande Åke Holmbäck ju tidigare varit på Vällö. I protestskrivelsen påstod dessa frifiskare bland annat att de jordägande fiskarna var ute efter att ta ifrån dem en god del av deras bärning.

I argumentationen blandade man också in frågan om fiskebönderna på Svartö, Ödängla och Björnö verkligen hävdade sina fiskevatten och huruvida de kunde klara sig enbart på sina lantbruk. Skribenter i Oskarshamnsnyheterna hävdade vid flera tillfällen att de aktuella gårdarna var tillräckligt stora för att de som bodde där skulle klara sig även om fisket inte fanns.

I oktober 1950 skrev ett antal riksdagsmän från trakten en motion om att de nya fiskegränserna inte skulle genomföras för Vällö och Runnö. I stället ville man ha ytterligare utredning. I samma veva, kring den 20 oktober, besökte också Georg Engström Stockholm och riksdagens tredje lagutskott.

Det var mycket riktigt ett omfattande ålfiske vid Vällö vid den här tiden. Hösten 1950 hade vällöborna enligt egen uppgift ett 80-tal bottengarn utsatta.⁴⁹

*** HUR GICK DET MED FISKEGRÄNSERNA? FORTS...**

Vällö skola vårvintern 1952

Tidningen Barometerns lokalredaktör i Mönsterås, Lennart Oscarsson, besökte på

⁴⁹ Eric Lönnbom: artikel i Oskarshamnstidningen oktober? 1950.

vårvintern 1952 skolan på Vällö. Den artikel han skrev blev nog så käck och tidstypisk, men ger en bild av hur undervisningen gick till:

"Tio elever i fem klasser. Ensam i tredje, ensam i femte, strålande humör i Vällöskolan.

'Tag fram det bästa humör Du har, var morgon när solen går opp...' ljöd det entusiastiskt ur tio barnastrupar i skolan på Vällö, när vi häromdagen gjorde en snabbvisit på den idylliska ön. Vällös befolkning uppgår till c:a 80-talet personer och av dem går för närvarande 10 i öns skola, där de, fördelade på 5 klasser, undervisas av sin lärarinna, fru Aina Engström.

Skolan är av typ D 1 med nybörjarintagning vartannat år för att undvika så många klasser samtidigt. Emellertid blir det då och då inflyttningar och så är strax klassförbistringen där ändå. Där undervisas nu tre förstaklassare, en tredjeklassare, tre fjärdeklassare, en femteklassare och två sjätteklassare.

I en sådan skola måste eleverna automatiskt lära sig koncentrationens ibland ganska svåra konst för att kunna fullgöra sitt skolarbete och inhämta de kunskaper skolan har att ge. Likaså är det givetvis inte alltid så lätt för "fröken" att få barnen till just denna koncentration. Skall t. ex. en liten 1:a- eller 2:a-klassare räkna eller skriva medan 5:e och 6:e har historielektion blir kanske uppmärksamheten lite delad och hjälper "fröken" en förstaklassare med fastlagsriset, så kanske de större barnen lyfter blicken från räkneproblemen ett tag.

Nå, med det goda humöret går allting bra och det är roligt att se hur än den ene än den andre av eleverna med tecken ger tillkänna att de är i behov av "frökens" individuella undervisning. I synnerhet tycks det vara så med eleverna i de klasser som just nu självständigt håller på med matematik. Förstaklassarna har läsövning, 3:e klassaren matematik och likaså 4:e klassarna. Så tycks tiden, när förelagda uppgifter blivit lösta denna timma, vara anslagen för fastlagsristillverkning. Även detta tarvar undervisning. Det är många stjärnor och andra ting, som ska klippas ur glänsande guld- och silverpapper och arrangeras vackert och dekorativt i det ordnade risknippet. Den odödliga "svarta tavlan" blir också tagen i anspråk just denna timma. Det är fjärdeklassaren Jan Walter, som är framme och löser ett knivigt problem under "frökens" ledning, medan de båda andra i IV intresserat följer med.

För friluft- och idrottsdagar är denna årstiden den härliga skridskoisen Vällöskolans största tillgång, men snö för skidåkning förekommer också ibland. Däremot är det inte mycket idé med cykelutflykter på somrarna - om man ska hålla sig på hemön. Men det går bra med utfärder och blomsterexcursioner ändå. Vad man nu saknar mest är skolradio, vilket skolan inte utrustats med.

Som en liten hälsning från de tio barnen i Vällös skola låter vi den käcka sången, vars början inleder härovan, gå ut i spalten:

"Tag fram det bästa humör Du har, var morgon när solen går opp. Försök att hålla det ständigt kvar, fast solen går runt i sitt lopp. För om du bara tänker så: Det här var skoj, det måste gå, det finns ingen väg som är svår för mej. Gå fram med ett jublande Hej!"

Jordbruket avvecklas

Som vi tidigare sett hade varje gård i slutet av 30-talet husdjur så att man var självförsörjande med mjölk, ägg och fläsk. Man hade kor, hästar, får och svin. Säd odlades och maldes till mjöl vid Ems kvarn Under den tjugo åren efter andra världskriget fram till mitten av 1960-talet upphörde allt fler med jordbruket. Det blev enklare och billigare att köpa exempelvis färdigmalet mjöl.

Lovisa Karlsson blev den sista som hade mjölkkor. Hon sålde dem inte förrän 1964 eller 65.⁵⁰

* SYSTEMET MED DUBBEL BOSÄTTNING - GAMLA ANOR ?? (planerat)

Massafabrik nytt hot mot fisket

Sydöstra Sveriges Skogsägares Förening, SSSF, hade bildats på 1930-talet då i synnerhet de små skogsägarna hade svårt att få rimlig betalning för sitt virke. Precis som inom den näraliggande lantbruksnäringen var det dåliga konjunkturer som tvingade bönderna att organisera sig i kamp mot storbolag. Framgången lät inte vänta på sig. Redan i början av 1950-talet kunde Skogsägarnas Industri Aktiebolag (SSSFs industribolag) börja planera en massafabrik.

Mönsterås kommun - då kallad Mönsterås köping - fick budet. Säkert spelade här den dynamiske, men inte alltid lyckosamme, kommunalkamrern Viktor Lund en viktig roll.

⁵⁰ Irene Lundqvist 1989-03-27.

Frågan blev redan i starten omdiskuterad. Anledningen var bland annat att det utåt verkade som om kommunen lovat att sälja Siggehorva gård till bolaget, trots att kommunen inte ägde gården!

Skogsägarnas Industri AB hade planerat att till den blivande fabriken processa vatten från Emån. I jakten på lämplig mark att bygga fabriken på fastnade man för Siggehorva. En överenskommelse slöts mellan kommunen och Skogsägarnas Industri AB, där kommunen erbjöd sig att sälja Siggehorva till bolaget om kommunen dessförinnan fått förvärva gården av dess ägare.

Den 27 augusti 1953 beslöt Mönsterås kommunalfullmäktige att köpa fastigheterna Siggehorva 2:2 och 2:3.

Mönsterås köpings åtagande ledde snart till en debatt om kommunal kompetens. Många, särskilt vällöbor som Henrik Ottosson, Olle Engström och Gunnar Lundqvist ifrågasatte att kommunen skulle ha laglig rätt att på det här sättet subventionera bolagets markköp.

Samtidigt som all möjlig expertis - förespråkare och motståndare - debatterade under våren 1954, ledde bråket om den kommunala kompetensen till att Sven och Aja Lönnbom, ägarna till Siggehorva, i juni sade upp det köpekontrakt kommunen ingått med dem.

I november 1954 upphävde dessutom regeringsrätten kommunens köp av Siggehorva. "Omständigheterna har givit vid handen, att ändamålet med fastighetsköpet inte är någon köpingens angelägenhet, och kommunalfullmäktige måste därför anses ha överskridit sin befogenhet genom det överklagade beslutet."

Bolaget visade nu en hård attityd genom att offentligt kräva att Mönsterås köping skulle fullfölja sin del av avtalet. Men bolaget hade nu redan köpt annan mark och man antyder att man klarar sig utan Siggehorva om så skulle vara.⁵¹

"Sulfatfabriken i Mönsterås startklar om fyra år"

51 Oskarshamnstidningen 13 november 1954.

Dagen före beskedet om regeringsrättens upphävande av Siggehorvaköpet fanns i Oskarshamnstidningen en artikel som skulle komma att väcka mycket ont blod bland lokalbefolkningen. Det var signaturen Seson, förmodligen tidningens chefredaktör Sven Sedvallsson, som i en stort upplagd intervju lät den blivande cellulosafabrikens chef, Rutger Martin-Löf, spå att fabriken skulle vara klar om fyra år. Att Martin-Löfs profetia slog in visar kanske bara det hur svårt det varit för skärgårdsborna att hävda sina rättigheter.

* MERA - GEORG E:S INSÄNDARE MM. (planerat)

Kampen för miljön

Fiskarnas och fiskeböndernas kamp mot det blivande Mönsterås bruk bottnade naturligtvis i en djup oro för de egna utkomstmöjligheterna, men kom också att bli en kamp för miljön, både den naturliga och den kulturella.

Traktens tongivande tidning, Oskarshamns-Tidningen, lät direktören Rutger Martin-Löf i en särskild intervju försäkra att föreningarna skulle bli små. Med argument som vi på 1980-talet väl känner igen försäkras han att det ligger i företagets intresse att minska föreningarna.

Artikeln, som troligen skrivits av Sven Sedvallsson, lyder i sin helhet:

"Ringa vattenförening vid modern sulfatfabrik. Eventuella skador för fisket regleras i efterhand.

Kustbefolkningen har ju av förklarliga skäl varit mycket orolig för att avfallsvattnet från sulfatfabriken skulle bli förödande för fiskbeståndet, speciellt ålen. Hur kommer skadestandsfrågan att regleras?

När OT:s medarbetare riktar den frågan till disponent Martin-Löf kommer den inte som någon överraskning för honom. Dels är han från sin tidigare verksamhet förtrogen med sådana problem, dels torde han inte vara obekant med opinionsyttringar från kustbefolkningen i Mönsterås.

- Det blir vattendomstolens sak att avgöra skadestandsfrågorna, säger han. Bolaget får

tillstånd att släppa ut vatten från fabriken och sedan gäller det för vederbörande att väcka talan hos vattendomstolen med begäran om ersättning för eventuella skador. Det är självklart att under sådana förhållanden är vi mycket intresserade av att åstadkomma minsta möjliga skada på fisket - vi vill ju inte ådraga oss någon tyngande skadeståndsskuld. Därför bör det inte råda några farhågor bland ortsbefolkningen på den punkten. Företag av det slag det här är fråga om är alltid mycket måna om att inte göra större ingrepp i naturen än vad som är oundvikligt.

- Det lär ju vara lättare att neutralisera avloppsvattnets skadeverkningar i en modern fabrik.

- Alldeles riktigt. Här är skillnaden stor mellan en gammal och nybyggd fabrik. I moderna sulfatfabriker kan man sektionera upp avloppet så att man enklare kan samla upp det än om man släpper ut det oblandat. Erfarenheterna från en sådan modern fabrik som Gruvön i Vänern i fråga om vattenföroreningen är mycket gynnsamma. Här är dock förhållandena mycket gynnsamma i det vattnet självt hjälper till med reningen tack vare sin syrerikedom.⁵² Jag tror dock att farhågorna för fisket i Kalmarsund är överdrivna. Och bolaget har som sagt ett rent ekonomiskt intresse av att åstadkomma sådana anordningar och skadeverkningarna blir minsta möjliga."

Rutger Martin-Löf måste redan nu, 1954, ha insett att det skulle komma att bli mycket svårt för yrkesfiskarna att bevisa den skada de lidit av fabriken utsläpp. Frågan är dock om han kunnat ana att det skulle dröja till 1988 - 34 år - innan de första skadeståndspengarna betalades ut. Det skedde dessutom efter långvariga juridiska processer och under hårt motstånd från Södra Skogsägarna, som SSSF nu hade döpts om till.

Diskussionen om utsläppens inverkan skedde främst med fisket som utgångspunkt. Redan 1953 hade emellertid Georg Engström skrivit till den myndighet som hade högsta tillsynsansvaret för svenskarnas hälsa, medicinalstyrelsen (motsvarande nuvarande Socialstyrelsen). Georg Engström krävde där bland annat ett förordnande av en specialist på bland annat luftföroreningar. Medicinalstyrelsen i sin tur begärde yttrande från bland annat fiskeristyrelsen, vars yttrande vittnar om att myndigheterna redan nu kände till många av de problem som följer med en massafabrik.

Fiskeristyrelsen konstaterar bland annat att det med nuvarande teknik inte går att stoppa utsläpp av giftiga harts- och fettsyror.

⁵² Bör väl vara syrerikedom.

I april 1953 hade föreslagits att en avloppstubb skulle byggas med mynningen utanför Dämmans fyr i Kalmarsund. Denna tub skulle bli sex kilometer lång.

Fiskeristyrelsen anser i sitt yttrande att den avtappning av vatten som planeras i Emån kommer att bli ett hot mot lax och havsöringsfisket i nedre Emån och vattnen kring mynningen.

Kulturfolk mobiliseras

* PLANERAT MANNE HOFRÉN MFL.

* 20 AUGUSTI 1955 - VÅLLÖBORNA SKRIVER TILL JO OM IDEELLA OCH KULTURELLA SYNPUNKTER (planerat).

* november 1955 IFRÅGASÄTTER KAMMARKOLLEGIUM PLATSEN FÖR FABRIKEN - VILL HA ALTERNATIV - ALSTERÅN. (planerat).

Vattendomstolen ger klartecken

Den 15 februari 1957 kom det avgörande tillståndet i en dom från Söderbygdens vattendomstol. Bygget sattes genast igång, med vägbyggen och en halv mils vattenledning från Emån till Stora Jattersön. Avloppstuben blev sex kilometer lång, men med bara cirka hälften av den i vattnet. Den sträckte sig alltså knappast ens halvvägs till Dämman, så som diskuterats under ärendets gång.

Under november 1958 sattes provdriften igång. Efter några år producerade fabriken 90 000 ton blekt och oblekt pappersmassa.

September 1955 - Blekingefiskare lär av Vällöborna

Den 7 september kunde man i Oskarshamns-Tidningen läsa om ett studiebesök på Vällö:

"Under ett par dagar i förra veckan hade vällöborna besök av tjugo blekingefiskare, som besåg bottengarnsfisket kring ön. Först på morgonen kom fem fiskare från Långöra till ön och fick under dagen ta del av vällöbornas fiskemetoder. Senare kom femton fiskare med Listerlandet, Hörviken, Nogersund, Hanö och Karlshamn som hemorter. Ledare var fiskeriinstruktör Norin, Karlshamn, och anordnare Blekinge läns hushållningssällskap.

Fiskarna kom från Öland, där de besökt Köpingsvik och sett på fångstmetoderna där. På Vällö stannade de över natten och på morgonen delades de upp i grupper som fick följa med de olika öborna och vittja respektive bottengarn.

Blekingefiskarna, som varit ute i tre dagar och studerat bottengarnsfiske, fortsatte sedan till Oskarshamn. De uttryckte vid avresan sin tillfredsställelse för denna studieresa, som givit dem så många nya idéer och intryck."

1956 - ny brandspruta på ön.

Vid Mönsterås kommunalfullmäktiges sammanträde den 12 december 1956 beslutades om en ny brandspruta på Vällö. Anledningen var en skrivelse från Hans Peterson, Georg Engström med flera där det konstaterades att den gamla sprutan måste bytas ut. Den ny sprutan var av fabrikat API-900 VW.

1958 - 20 hushåll på ön

Sommaren 1958 var 74 människor bosatta på Vällö och där fanns 20 hushåll och 13 gårdar. Varje gård hade en mjölkko. Antalet hästar var fortfarande såpass stort som nio stycken. Hästarna hade börjat få konkurrens - en traktor hade köpts in.

Man kunde odla potatis till husbehov, men den tidigare så viktiga skogen gav numera bara virke och ved till det egna behovet.

Folkmängden 1965

År 1965 fanns det inte mindre än 18 hushåll på ön och storleken på dem var mellan en och sex

personer. Totalt bodde det 63 personer på Vällö men av dem var bara fyra barn under sju år.

Bebyggelsen på Vällö år 1968 - Verner Lindströms anteckningar⁵³

(För några årtionden sedan fotograferade överläraren Nils Nilsson på Nordiska Museets uppdrag byggnaderna på Vällö. Det skulle ha varit önskvärt att här kunna bifoga dessa fotografier.)

Gröna Dalen, bebott av ?? byggdes troligen på 1880-talet. Senare ombyggt.

Engströmska fastigheten, är ett av de äldsta bostadshusen på Vällö. Uppfört i två våningar, ombyggt och renoverat, oljeeldning, elspis och frysskåp. Tegeltak.

Ivar Lindströms fastighet, där bostadshuset anses vara det äldsta på Vällö. Ombyggt och renoverat varvid den ursprungliga stilen bevarats i huvudsak. Övre våningens sida är försedd med små fönster av rektangulär form.

Ebba Lindströms med flera fastighet, är det gamla personalhuset på Vällöromp. Vid lotsplatsens indragning 1929 inköptes det av John Lindström och flyttades fram till byn. När det åter uppfördes fick det en annan stil. En och en halvplans hus med plåttak.

Oscar Jonssons fastighet, är nybyggd i modern stil. Tegeltak. Det gamla boningshuset, som revs 1963, var säkerligen ett av de äldsta på Vällö. Gamla äldermansgården.

Hans Petersons fastighet, är byggd i villastil i början av 1900-talet. Tegeltak.

Bernt Karlssons fastighet, är ett gammalt hus som renoverats med bibehållande av den ursprungliga stilen. Tegeltak.

⁵³ Avsnittet bygger på renskrift från år 1969 av Verner Lindströms anteckningar. Uppgifterna må jämföras med uppgifterna från 1939 i Gods och gårdar.

Syskonen Lundqvists fastighet, byggd 1900? av trä under papptak. Den ursprungliga byggnaden på samma tomt hade brutet tak och var säkerligen ganska gammalt när det revs för att lämna plats för det nya huset.

Lennart Lundqvists fastighet, åldern är svår att fastställa, men huset byggdes förmodligen i samband med att Tyko Lundqvist köpte halva gården av sin fader, Gustaf Lundqvist någon gång i slutet av 1900-talet.

Henrik Ottossons fastighet, nybyggdes 1889 i samband med laga skiftet. Huset var tidigare beläget mellan Oscar Jonssons och Bernt Karlssons fastigheter. Tegeltak. Oljeeldning och övriga moderna bekvämligheter.

Harald Lindströms fastighet, här byggdes huset 1920? i samband med gårdens delning. Tegeltak, kakelugnar. Ägaren bor i Hammarglo och har övre våningen uthyrd. Villastil. Undervåningen disponeras av Rickard Schärlund, som sköter till fastigheten hörande fiske.

Carl Thimans fastighet, där det nuvarande boningshuset byggdes 1911 i villastil. Cementtegel på taket. Kakelugnar och oljeeldning. Huset är byggt där sjökaptan C.J. Lundqvists bostadshus var beläget.

Olle Engströms fastighet, är nybyggd i villastil och försedd med alla moderna bekvämligheter. Fasadtegel och cementtegetak. Innehåller sex rum och kök. Den ligger strax intill skyttepaviljongen (se nedan).

Skolhuset, i trä under tegeltak. Innehåller en skolsal och en modern lägenhet.

Köpman Lars Lindqvist, huset kallas "faster Lina-huset". Trä under tegeltak. Huset är flyttat från Runnö och uppfört på nuvarande plats 1875 används av ägaren till sommarbostad.

Lisbeth Augustssons fastighet, byggd i villastil i början av 1900- talet. Kakelugnar. Trä under tegel.

Hultgrenska lägenheten, där det gamla boningshuset revs 1963. Huset var då förfallet. Den nuvarande ägaren Stig Engström har för avsikt att på tomten uppföra ett nytt hus.

Enligt uppgift köptes huset ursprungligen av lotsältermannen Jonas Petter Lindström i

Elmhult och flyttades därifrån till Vällö. Det är nu omöjligt att avgöra hur gammalt huset var vid flyttningen. Stilen avvek dock från den på Vällö vanliga. Huset var i två våningar, av vilka den nedre innehöll endast ett stort rum och ett litet kök. Övre våningen innehöll ett stort och två mindre rum.

Kronolotsgården, kallad så på en akvarell av J.P. Wester. Ägdes och beboddes av Levi Lindström till dennes död 1963. Vid auktion på fastigheten inropades denna av egendomsmäklaren Alvar Gustafsson, Mönsterås, som på ett pietetsfullt sätt reparerat huset. Avsikten med köpet torde vara att utnyttja huset till sommarbostad.

Byggnaden torde först ha bebotts av lotsen Erik Petter Lindström och därefter av dennes son, lotsen August Lindström. Huset har ursprungligen varit ett envåningshus, men senare tillbyggt med en övervåning och därvid fått samma typ som Ivar Lindströms bostadshus. Märken efter små sidofönster i övervåningen tyder på det.

Lägenheter:

Brantbacken, eller Brantebacke. Köptes år 1864 av dåvarande lotsen Johan G. Lindström. Av trä och under tegeltak. Äges sedan 1948 av Verner Lindström, Oskarshamn, och användes som sommarbostad. Byggnaden är försedd med frontespiser på båda sidor. Den reparerades 1932 och undergår för närvarande (1969) renovering. Till fastigheten hör ett med servitut belagt område vid stranden jämte båtbygga.

Strax i sydväst ligger gamla skolhuset, som numera äges av Judit Göransson och sommartid är uthyrt till sommargäster. Av trä under tegeltak. Väl underhållet.

Norr om Brantbacken ligger ett bostadshus som tillhört avlidna Thyra Lindström och vid auktion efter henne inropades av Alvar Bohlin, Gamleby. Huset är under ombyggnad för att användas som sommarbostad.

Längre åt norr ligger skyttepaviljongen, som uppfördes 1903 och äges av Vällö skytteförening. Av trä och under papp- och plåttak.

Längst åt norr låg villan Miramare, som 1907 uppfördes av dåvarande stadsläkaren i Oskarshamn, Efraim Habbe, och av honom i cirka 12 år användes som sommarbostad. Han sålde sedan fastigheten till Oskarshamns skollovskoloniförening, som i sin tur år 1950 sålde fastigheten till nuvarande ägarna Ester Kjörling, Stockholm, och Rut Samuelsson, Sävsjö. Användes som sommarbostad. Av trä under plåttak, delvis vinterbonad.

Öster om Carl Thimans stuga låg tidigare en stuga, som sannolikt var ett av de äldsta husen på Vällö. Byggnaden innehöll ett stort rum, en kammare och ett kök. Förstugan var försedd med en på tvären tudelad dörr. Det hade varit önskvärt att denna säregna byggnad hade bevarats, men den är numera riven. Fru Emelie Engström har dock ett trä- eller kopparstick av byggnaden, varför dess utseende har bevarats för eftervärlden.

Söder om Carl Thimans fastighet låg tidigare en liten vacker stuga med mycket vackert läge. Den beboddes en tid av sjömannen Levi Lindström, men då ägaren, Lotsförman P.A. Holmström avgick från sin tjänst och byggde sig ett modernt hus på Estenäs, revs stugan, som låg på ofri grund.

På vägen till Estenäs ligger en modern villa, som ägs av Nils Lundqvist och används som bostad året om.

Längre ut mot Estenäs ligger den tidigare nämnda, av Per Holmström uppförda, villan som numera ägs av Melker Engström och är uthyrd såsom sommarbostad.

Vällöbornas kommunala engagemang under 1900-talet

Redan på 1500-talet var, som vi tidigare sett, en vällöbo nämndeman. Engagemanget i socknens angelägenheter har sedan alltid funnits, trots uppenbara svårigheter att ta sig till Mönsterås. Under 1900-talet har vällöborna politiskt ofta tillhört högern, ett faktum som på 70-talet ledde till epitetet "moderat-ön".

Georg Engström var med i kyrkofullmäktige 1947 - 1958. 1959 efterträddes han där av sonen Olle.

* FLERA EXEMPEL...

* NYA DÄMMAN BYGGS

1969 läggs skolan ner. En del vållöbor tvingas skaffa bostad i Mönsterås för att kunna skapa drägliga villkor för barnen.

Vällö blir naturreservat

År 1969 utförde lektor Sune Andersson i Västervik en naturvårdsinventering i Mönsterås kommun⁵⁴. Beställare var kommunen och länsstyrelsen i Kalmar län. Året före hade han gjort motsvarande inventering i dåvarande Ålems kommun. Sune Andersson kom att intressera sig särskilt mycket för kust- och skärgårdsområdet i kommunerna.

Vid sina färder i mönsteråsskärgården anlidade han vållöborna Henrik Ottosson (f. 1912) och dennes son Håkan (f. 1951). Sommaren 1969 var mycket varm och torr och bortsett från att mycket av sommarfloran torkade bort var det säkert en tämligen behaglig uppgift att inventera naturen.

I hans uppdrag ingick att komma med förslag till vilka områden som borde skyddas enligt den relativt nystiftade naturvårdslagen. Bland de områden som Sune Andersson föreslog som naturreservat var "Vällös östra del och övärlden norr därom".

Året innan Sune Andersson gjorde naturinventeringen hade C.E. Johansson genomfört en grusinventering i Kalmar län och därvid bland annat pekat på de stora naturvärdena på Vällö, främst Romp.

Det var vållöborna själva som med sitt agerande satte igång processen som ledde till att ön med skärgård blev naturreservat, anser Arnold Samuelsson på länsstyrelsen. Efter den översiktliga rikspöaneringen i slutet av 1960-talet, ville de nu veta vad de fick göra och inte fick göra på sin ö. Den hade nämligen klassats som riksintresse.

⁵⁴ Mönsterås kommun före kommunsammanslagningen 1974 bestod av nuvarande Mönsterås församling.

Vid den här tiden kunde länsstyrelsen erbjuda viss intrångsersättning. Men Arnold Samuelsson kunde också berätta att den här möjligheten snart skulle tas bort.

Den 8 mars 1973 kunde så länsstyrelsen ta beslut om att skapa Vällö skärgårdsreservat. I bestämmelserna förbjuds vällöborna bland annat att bygga nya hus eller på annat sätt ändra bebyggelsen utan tillstånd, de förbjuds också att schakta eller anlägga nya vägar.

Reservatsbestämmelserna är stränga även mot den besökande allmänheten. I viss mån upphävs här allemansrätten. En poäng i sammanhanget är att vällöborna uttryckligen begärde förbud mot allmänhetens fiske på byns vatten. Arnold Samuelsson minns att när kravet framfördes svarade länsstyrelsens tjänstemän att en sådan bestämmelse vore onödig. Den dåvarande lagstiftningen gav fullgott skydd. Men vällöborna stod på sig, med följd att Vällö idag står som ett unikum bland mönsteåstraktens skärgårdsbyar. Här är nämligen inte tillåtet att fiska ens med handredskap trots lagstiftning om fritt handredskapsfiske.

* FISKET PÅ 1900-TALET

* ÅLKRÅKORNA PÅ GÅSÖ

* BOTTENGARNENS UTVECKLING UR HÅMMAN

Vällöborna och runnöborna genom århundradena

Trots att levnadsvillkoren ytligt sett måste ha varit likartade på de båda öarna Vällö och Runnö har genom århundraden av och till spirat en viss ovilja mellan de båda samhällena. Precis som om den vuxit ur jorden har en olikhet i kynne kunnat märkas. Vällöborna har i betydligt större omfattning orienterat sig mot byarna i land än mot Runnö.

Ett exempel på detta är hur under 300 år, från 1651 - 1951, endast två äktenskap ingåtts mellan vällö- och runnöbor. Båda ingicks under 1900-talet då den gamla skärgårdskulturen på allvar började hotas.

Ett mera skämtsamt exempel på den ömsesidiga misstron öarna emellan är den fantastiska sägningen som berättas på Vällö och som beskriver hur runnösläktet uppkommit. En ryss ska ha

flutit iland på Runnö och parat sig med en varghona! Det tidigare nämnda uttrycket "Örö herrskap och Vällö adel" har en annan variant nämligen "Runnö rävar och Wäldö adel".⁵⁵

1977 - fåravel tas upp igen!

1977 eller 78 kan den före detta sommar-vällöbon Mikael Lindqvist med hjälp av naturvårdsverket sätta igång med fåravel på ön. Då har jordbruket på ön legat nere i mer än ett decennium, vilket också märkts på ökad förbuskning.

Mikael Lindqvist hade cirka 60 tackor. Han slog ängarna, rensade diken och mycket annat. Efter cirka fem år upphörde han med jordbruket.

På länsstyrelsens naturvårdsenhet beklagade man mycket att fåraveln upphörde. Den var ju en del av ansträngningarna att behålla det öppna landskapet på ön.

* 1978? FILM OM LIVET PÅ VÄLLÖ

* DEN SISTA AFFÄREN LÄGGS NER

* DET HÄR ÄR INGET KATASTROFLÄGE - SNÖKAOS 1979

1988 - samhället erkänner att Mönsterås bruk gjort skada

Som tidigare nämnts skulle det dröja ända till 1988 innan Södra Skogsägarna äntligen betalade den ersättning för försämrat fiske som lovades redan under projekteringen. Denna den första omgången skadeersättning gäller tiden 1969 - 1979. Ersättningen till de fyra skärgårdsbyarna Vällö, Svartö, Ödängla och Björnö blev på totalt 5,6 miljoner kronor. Av detta var emellertid närmare hälften räntor. Största delen, 2,7 miljoner, tillföll Vällö.

Skadeståndet hade föregåtts av en mycket lång process, där Södra Skogsägarna hårdnackat

55 Uppgift av Irene Lundqvist 1989-03-27.

motsatte sig lokalbefolkningens krav. En första dom i vattendomstolen överklagades av företaget till vattenöverdomstolen. Men vattenöverdomstolen fastställde ersättningsbeloppet. Därmed hade samhället, 30 år efter det att fabriken börjat sin provdrift, till slut erkänt att befolkningen i skärgårdsbyarna fått sitt fiske skadat av cellulosafabriken.

När detta skrivs - juni 1989 - verkar det troligt att ytterligare skadestånd kommer att krävas, nämligen för tiden efter 1979. Under de senaste tio åren har vattenföroreningarnas påverkan på växt- och djurliv snarare ökat än minskat. Bland annat har man kunnat konstatera att blåstången i det närmaste helt försvunnit. Den är mycket viktig som miljö för smådjur som är de större fiskarnas föda.

Källor till Vällö under 1900-talet:

Sune Andersson: Redogörelse för översiktlig naturvårdsinventering inom Mönsterås kommun. 1970? utan tryckår. Stencil.

C.E. Johansson: Grusinventering i Kalmar län. IV. 1968.

Lennart Oscarsson: Art. i Barometern 1952-03-??

STRANDA 1957 - 58. Runnö i Kalmarsund. John Granlund.

Svenska gods och gårdar. 1939.

Mönsterås-Tidningen. div artiklar 1907, 1910 m m.